

Hoofdstuk 19

Het Openbaar Ministerie en de media

H.J.G. Beunders en E.R. Muller

19.1 Inleiding

De verhouding tussen de media en het Openbaar Ministerie is van belang voor de wijze waarop de burgers, de politiek, maar ook de andere betrokkenen in de veiligheidsketen aankijken tegen de organisatie en het functioneren van het OM. De beeldvorming van het functioneren van het OM wordt vooral bepaald door de wijze waarop in de media verslag wordt gedaan en in mindere mate door de feitelijke activiteiten van het OM. De auteurs hebben een uitgebreid onderzoek gedaan naar de verhouding tussen politie en media.¹ Hier geven wij het hoofdstuk weer over de verhouding tussen het OM en de media.² Het hoofdstuk schetst de situatie in 2004/2005. Inmiddels (midden 2006) is het OM druk bezig met het ontwikkelen van een nieuwe richtlijn inzake de voorlichting door het OM en de politie waarin meer ruimte wordt gegeven. Aan het einde van dit hoofdstuk geven wij een korte toevoeging over de laatste jaren.

Vanaf de jaren negentig rukte criminaliteitsbestrijding op naar de eerste plaats van onderwerpen die op de grootste publieke aandacht konden rekenen. Dit leidde tot een grotere druk op de politie om beter te presteren bij het 'boevenvangen', maar niet minder op het OM om daarna de vervolging tot een goed einde te brengen. Er ontstond een vaak verkapte, maar vaak ook openlijke strijd over de vraag wie eigenlijk het beleid bepaalt, OM of politie, en wie het meest succesvol is bij de strijd tegen de criminaliteit. In een slag om de publieke opinie zou deze onderlinge wedijver steeds vaker tot uiting komen.

---

¹ Beunders en Muller, 2005.

² Dit hoofdstuk vormt een citaat en bewerking van hoofdstuk 3 van Beunders en Muller, 2005.

De strijd zou in 2003 en 2004 tot een nieuw hoogtepunt komen in het conflict over de prioriteitsstelling van de politie. Zo werd op 1 maart 2003 een Aanwijzing van justitie van kracht waarin staat dat de politie altijd in actie moet komen bij strafbare feiten waarvan de verdachte bekend is, ook bij woninginbraken en andere ‘kleinere misdrijven’.³ De politie kwam daartegen in het geweer door te beargumenteren dat ze daar de capaciteit niet voor in huis heeft. De korpschefs wilden zelf bepalen welke taken de politie wel en niet kan waarmaken. ‘Wij zijn er niet om benzinedieven te achtervolgen’, zoals voorzitter Minze Beuving van de Raad van Hoofdcommissarissen het scherp uitdrukte.⁴ De Raad had juist een concept ontwikkeld van preventie of ‘tegenhouden’ welke haaks stond op de justitierichtlijn. De machtsstrijd over de vraag wie de zeggenschap heeft over het politiebeleid, konden lezers en kijkers zien groeien naar een climax begin 2004 toen politiechefs als Bernard Welten (Groningen) en Jelle Kuiper (Amsterdam) openlijk de voorzitter van het College van procureurs-generaal, jhr. mr. J.L. de Wijkerslooth, aanvielen om zijn uitlatingen over de gekozen prioriteitstelling.

Deze wederzijdse kritiek via de media zou een bevestiging worden van het beeld dat hieronder wordt geschetst: een OM, bekend om zijn ‘richtlijnen’, zou in zijn beleid steeds meer het imago als richtlijn voor handelen nemen. En, openlijk of op de achtergrond, was de wedijver met de politie om ‘het betere imago’ altijd aanwezig.

19.2 *Schaalverandering*

Bij het Openbaar Ministerie was de autonomie in de negentien arrondissementen vanouds groot, overeenkomstig de politieke traditie van regionale autonomie uit de tijd van de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën. Na de stichting van het Koninkrijk bleef in het recht de opvatting bestaan dat de legaliteit van de onafhankelijke rechtbanken berustte op de grondwet en op het Burgerlijk Wetboek en Wetboek van Strafrecht. De onafhankelijkheid van de rechtspraak vereiste volgens dit denken dat de officieren van justitie en rechters zelf de vrijheid hadden te bepalen welke zaken zij respectievelijk vervolgden en veroordeelden.

De vijf procureurs-generaal die ‘de baas’ waren over deze negentien arrondissementsparketten, pleegden af en toe op tamelijk informele wijze overleg, als

³ *De Telegraaf*, 26 februari 2003.

⁴ *NRC Handelsblad*, 4/5 oktober 2003, p. 3.

gelijken, zonder *primus inter pares*, en ook zonder stevige verantwoordingsplicht tegenover de minister van Justitie.

De poging van de regering om meer efficiency én een grotere eenheid van vervolging te bevorderen, resulteerde begin jaren negentig in de omvorming van die ‘Staten-Generaal’ der procureurs-generaal in een college met een benoemde vaste voorzitter. Dit college zetelde sinds 1995 in Den Haag en werd zo letterlijk en figuurlijk dichter bij het gezag en de macht van de minister van Justitie gesitueerd. De missie die de eerste ‘super-P-G’, A.W. Docters van Leeuwen, zich stelde werd de modernisering van de hele organisatie van het OM, door er meer één organisatie van te maken, maar met behoud van een voldoende mate van vrijheid voor de (hoofd)officieren van justitie. Dit veranderingsproces zou met veel botsingen gepaard gaan.

De reorganisatie in 1993 van de 148 korpsen van gemeentepolitie en rijkspolitie in 25 regiokorpsen, plus een korps landelijke politiediensten, was een grootscheepse poging om de versnipperde politie te moderniseren door middel van schaalvergroting én decentralisering. Een van de gevolgen was dat de regiokorpsen, zeker de grotere, een grotere autonomie, een groter budget en dus meer beleidsruimte, los van Den Haag, kregen. Regiokorpsen van de politie worden beheerd door regionale colleges die bestaan uit de korpsbeheerder (meestal de burgemeester van de grootste stad in de regio), de overige burgemeesters en de hoofdofficier van justitie.

In dezelfde periode werd het medialandschap in Nederland gerevolutioneerd in omgekeerde richting: van weinig en geconcentreerd naar veel en (bijna) ongecontroleerd. In luttele jaren tijd bood het geheel aan radio- en televisiezenders een totaal andere aanblik dan in 1988 het geval was, met twee publieke tv-zenders en drie publieke radiozenders.

Tot slot emancipeerden allerlei groepen in de maatschappij ten opzichte van groepen of personen die tot dan toe boven hen stonden en namens hen spraken. Na de opheffing door de Orde van Advocaten van het reclameverbod in 1989 zochten diverse advocaten (strafpleiters maar ook letselschadedadvocaten) vaker de publiciteit in plaats van stil te blijven wachten tot er een cliënt kwam opdagen die ze dan in de stilte van hun werkkamer en daarna van de rechtszaal terzijde konden staan. Slachtoffergroepen roerden, vanaf de eerste Stille Tocht in 1988 in Groningen, zich meer en meer in het openbaar. Zij waren niet langer bereid ‘het recht’ zonder hun inspraak zijn beloop te laten.

Omdat de politie inzake opsporing formeel ondergeschikt is aan het OM zullen we hieronder eerst de veranderingen in het mediabeleid van het OM behandelen. Toch zal in beide sectoren een en dezelfde structurele ontwikkeling te zien zijn: meer professionalisering, meer centralisatie, maar ook

meer pogingen om de publieke opinie en het eigen imago te beïnvloeden en zo mogelijk te beheersen. De discussies echter, zowel binnen justitie als binnen de politie, blijven bestaan: tussen ‘de rekkelijken’ en ‘de preciezen’ als het gaat om mediabeleid, tussen de pleitbezorgers van meer openheid en durf en de delegatie van bevoegdheden en de pleitbezorgers van strakkere hiërarchie en striktere regelgeving van bovenaf rond voorlichting. Het opvallende is dat er geen vaste lijn is te ontdekken tussen beide strijdende partijen binnen dezelfde organisatie. Soms keerde ‘de open bestuurder’ ras op zijn schreden terug en koos de veilige positie van terughoudendheid en bureaucratie. En soms koos ‘de typische bureaucraat’ of ‘de baas’ die al die regels en richtlijnen had uitgevaardigd om een zo strak en terughoudend mogelijk mediabeleid te garanderen, voor een onorthodoxe media-aanpak die van de eigen regels afweek.

19.3 Richtlijnen en Aanwijzingen inzake OM-voorlichting

Binnen het OM bestond een groot verlangen niet langer afhankelijk te zijn van de wijze waarop de media het beleid van het OM aan de man zouden brengen: zoals het OM dat wenste of in een journalistieke ‘vertaling’. De oplossing was tweeërlei. Het ene middel was het uitgeven van persberichten over zaken, hetgeen resulteerde in gecontroleerde berichtgeving conform de eerste richtlijnen uit 1990. Het andere middel was via andere methoden het beleid van het OM uit te leggen. Het is goed om hier in vogelvlucht de ontwikkeling van de OM-voorlichting naar de media te schetsen, op basis van de artikelen van *Haarlems Dagblad*-redacteur Arthur Maandag.⁵

Tot de jaren zeventig was de praktijk simpel: de advocaat en officier van justitie hielden hun pleidooi requisitoir, de rechter deed zijn uitspraak, en een journalist kon vanaf de publieke tribune het allemaal opschrijven. In de sfeer van democratisering en openheid kwam de Wet openbaarheid van bestuur (WOB) en werd besloten tot invoering van persofficieren van justitie die het contact met de media moesten onderhouden. In 1974 kwam de eerste, in 1983 beschikte elk arrondissement officieel over een eigen persofficier. Deze figuur werd ook belangrijk geacht omdat de journalistiek zich niet langer beperkte tot een rechtbankverslag, maar in de voorfase van het proces al aan de slag ging. Bovendien veroorzaakten in het uitdijende medialandschap spectaculaire misdaden zoals de Molukse treingijzelingen in de jaren zeven-

⁵ Zie bijvoorbeeld Maandag 1992, p. 173-186; 2001, p. 31 en 2002, p. 34-35.

tig en de ontvoeringen in de jaren tachtig (zoals Freddy Heineken, Gerrit-Jan Heijn) een enorme toename in de interesse in het hele traject van misdaad tot proces.

Van de kant van het OM was het mediabeleid in deze tijd volstrekt ad hoc: om versturende media-activiteiten te voorkomen verklaarde justitie tijdens de treingijzeling half Bovensmilde tot verboden gebied, bij zowel de treingijzelingen als de ontvoeringen van Heineken en Heijn kondigde men een gehele of gedeeltelijke informatiestop af met het dringende verzoek aan de media zich hieraan te houden. Wat de media ook lange tijd deden, tot ze door kregen dat hun ook informatie onthouden werd die helemaal niet schadelijk was voor de beëindiging van het conflict of de opsporing van de misdadiger.

Hiermee was het spanningsveld duidelijk geworden. Welke sanctie kon een journalist opgelegd krijgen als hij toch berichtte bij een informatiestop? Had de burger niet ook tijdens een procesgang recht op bescherming van zijn persoonlijke levenssfeer? Wanneer kwam de verantwoordelijkheid van het OM voor een succesvolle opsporing en ordentelijke rechtsgang en de maatschappelijke verantwoordelijkheid van de media met elkaar in conflict? De taakomschrijving van de eerste persofficier, mr. C. van Steenderen in parket Den Haag, was kort en duidelijk: inlichtingen verschaffen over alle zaken van het parket waarvoor belangstelling bij de pers bestaat of waarover het OM zelf meent voorlichting te moeten geven.

Richtlijnen kwamen er onder invloed van incidenten en rechterlijke uitspraken. Al te veel geheimhouding werd door de rechter eind jaren tachtig in strijd geacht met de WOB: de overheidsorganen waren verplicht eigener beweging informatie over hun beleid te verschaffen 'zodra dit in het belang is van een goede en democratische bestuursvorming'. Daartegenover stonden rechterlijke uitspraken dat mededelingen van OM en politie 'ten tijde van het voorafgaand onderzoek niet verder mogen gaan dan de feiten, voor zover zij zijn opgespoord, toestaan'.⁶ Ten aanzien van de media moesten rechters steeds vaker uitsluitel geven of berichtgeving rechtmatig of onrechtmatig was geweest.

Zo werden OM en justitie terughoudender in de voorlichting. Ze werden hierin aangemoedigd door de Orde van Advocaten, maar ook door een nieuwe instantie, de Nationale ombudsman. De Nationale ombudsman was een uitvloeisel van de democratisering en openheid van het overheidsbeleid, maar zag het al snel als een van zijn belangrijke taken de rechten van de bur-

6 Maandag 1992, p. 179.

ger tegenover de overheid te bewaken, ook als hij of zij onderhevig is aan verdenking, opsporing en vervolging. Uitgangspunt werd dat de persoonlijke levenssfeer uitsluitend mag worden geschaad door een belang van hoger orde, en dan nog niet meer dan strikt noodzakelijk is.

Het was ook de Nationale ombudsman die de minister van Justitie in 1988 om duidelijke richtlijnen inzake de informatievoorziening verzocht. Deze kwamen er in 1990, en zij waren duidelijk beïnvloed door het rapport van de commissie 'Publiciteit in Strafzaken'. Dit rapport pleitte er voor om alle voorlichting in strafzaken onder de verantwoordelijkheid van het OM te laten vallen. De reden was deze.

'Wat de politie betreft wordt de voorlichting – met name bij de grotere korpsen – gegeven door speciaal aangestelde politievoorlichters. Daarbij valt op dat in het ene geval deze voorlichters voortkomen uit de rangen van de politie zelf, terwijl zij in andere gevallen van huis uit burgerfunctionarissen zijn, veelal met een journalistieke achtergrond. (...) Het is de ervaring van regelmatig met de pers en politievoorlichters samenwerkende leden van het Openbaar Ministerie dat laatstgenoemde categorie politievoorlichters minder terughoudend is met het verstrekken van informatie aan de pers dan eerstgenoemde'.⁷

De commissie wees er ook op dat politieautoriteiten veelvuldig de publiciteit zoeken om zo een bijdrage te leveren aan een betere beeldvorming van het politieapparaat, 'terwijl daarnaast geldt dat het onderhouden van een goede verstandhouding met de pers de opsporingstaak kan aanvullen en ondersteunen'.⁸ Met dit citaat is het spanningsveld tussen OM en politie gekenschetst.

In de 'Richtlijnen informatieverstrekking en voorlichting aan de media in en over strafzaken' beslechtten de procureurs-generaal in augustus 1990 het competentieconflict tussen politievoorlichters en persofficieren. Het OM draagt de verantwoordelijkheid voor de voorlichting, ook als die door de politie wordt gegeven. De Orde van Advocaten toonde zich hierover verheugd. 'Wat de richtlijn nu eigenlijk doet is de jarenlang loslopende hond weer aanlijnen. Mijns inziens terecht'.⁹ Het argument van het OM bij het uitvaardigen van richtlijnen en aanwijzingen over voorlichting was toen en later dat, om transparant te maken wat het OM doet met voorlichting, ook

7 Maandag 1992, p.179.

8 Maandag 1992, p.182.

9 Maandag 1992, p.182.

het beleid op dat punt moet worden vastgesteld. OM-woordvoerder Eric Stolwijk in 2004: 'Zo'n beleidsregel is bestemd voor Politie en OM, maar heeft ook derdenwerking. Dat wil zeggen dat bijvoorbeeld een slachtoffer, verdachte of advocaat zich op de inhoud ervan kan beroepen.'¹⁰

Menig politiewoordvoerder voelde zich evenwel direct beperkt in de vrijheid. Zo haalde het hoofd voorlichting van de Haagse Gemeentepolitie, Nico Laterveer, in een *Hollands Dagboek* in *NRC Handelsblad* in 1990 woevend uit naar het OM naar aanleiding van een zaak waarin het OM zich zelf niet aan de eigen richtlijnen had gehouden. 'Je moet kunnen relativiseren, maar als je in mijn vak jarenlang niet zelden justitieel onbegrip en door een hautaine houding gecamoufleerde onbekwaamheid waarneemt... nee, ik heb echt de pest in. En maar richtlijnen vaststellen jongens, daar zijn we goed in'.¹¹ De politie voelde zich niet alleen beperkt wegens een 'imagobelang', maar ook wegens de soms nadelige effecten op het operationele handelen zelf. En veel journalisten waren het met de politie eens dat de politie veel professioneler in de voorlichting was, en van de zaken veel meer af wist, dan die nog maar recent aangestelde persofficieren.

Dat laatste was ook feitelijk het geval. Persofficieren deden 'de pers' erbij, naast hun gewone werk als zaaksofficier. Vaak kwam het daarom voor dat ze of zitting hadden, of in vergadering waren en in beide gevallen niet bereikbaar waren, en als de journalist hen uiteindelijk wel te pakken had gekregen, ze niet veel meer konden zeggen dan dat ze zich eerst op de hoogte moesten stellen en zouden terugbellen.

In 1992 werden de Richtlijnen door nieuwe vervangen, zoals alleen uit de *Staatscourant* bleek, want enige voorlichting hierover aan de media was er niet. Ze betekenden een uitwerking maar ook aanscherping van de eerdere principiële uitspraak over de verantwoordelijkheid van het OM. Zo waren invallen met cameraploegen in het kielzog van de opsporingsambtenaar niet meer toegestaan en werd bepaald dat ingeval van eerdere actieve voorlichting aan de pers ook actief diende te worden gemeld wanneer iemand niet langer als verdachte werd beschouwd. Na de fase van de verplichte openbaarheid van overheidshandelen was in de loop van de jaren tachtig de keerzijde van de medaille ontdekt. Openbaarheid vindt zijn grens soms in de eisen van de opsporing, maar altijd in het respecteren van de persoonlijke levenssfeer van de burger.

¹⁰ Eric Stolwijk, brief aan E.R. Muller, 4 augustus 2004.

¹¹ *NRC Handelsblad*, 22 september 1990, 'Z', p. 7.

Deze verschuiving van openheid naar privacy werd gedeeld door justitie en OM, de Orde van Advocaten en de Nationale ombudsman, maar ook door menige krantenredactie, die zelf al ertoe waren overgegaan om bijvoorbeeld initialen van een verdachte niet meer te melden.

Dat de richtlijnen meer in het voordeel waren van justitie en OM dan van de politie, mag uit het citaat van Laterveer al duidelijk zijn geworden. De drang om de politie ‘terug in haar hok’ te krijgen, werd duidelijk uit de schampere uitspraak van persofficier van justitie mr. H.P. Wooldrik in 1984: ‘De trotse rechercheur achter een koffer met daarin de inbeslaggenomen hoeveelheid drugs etc. figureert nog steeds’.¹² De ondertoon was dat hier snel een einde aan moest komen. Bij de inval bij Slavenburgs’ Bank in 1983 was het *NOS-Journaal*, op uitnodiging van het OM zelf, aanwezig om het succes van het OM te filmen.¹³

En zo bleef het. Arthur Maandag verhaalt hoe zijn krant in 1990 lucht kreeg van een op handen zijnde cocaïnevangst, de grootste in Europa, in Velsen. De Velsense politie verhinderde de journalisten hun werk te doen. Ze werden voor informatie doorverwezen naar een ’s avonds te houden persconferentie. Daarvóór konden ze al op het *Journaal* zien hoe de Haarlemse persofficier van justitie ’s middags een cameraploeg had besteld om dit succes uitvoerig uiteen te zetten.¹⁴

Bestond het ene middel dus uit verstrakking en professionalisering van de voorlichting door het OM aan de reguliere media, het andere middel bestond eruit om met behulp van de media, het beleid van het OM te verduidelijken. Daarin stond het OM overigens niet alleen. De gehele overheid gaf steeds meer geld uit aan reclamecampagnes om het eigen beleid te legitimeren en te promoten. Ook al was begin jaren negentig het totaalbedrag voor mediacampagnes van circa 500 miljoen gulden slechts 0,4 procent van de ‘omzet’ van de overheid, tegen 4 procent in het bedrijfsleven.¹⁵

De eigen voorlichting van het OM aan de media werd in de loop der jaren negentig steeds terughoudender. De druk op de ondergeschikte politie om dat ook te doen als het ging om opsporing en vervolging, werd opgevoerd. Een middel daartoe was het uitvaardigen van claims van schadevergoeding aan diverse gemeenten wegens onzorgvuldige uitlatingen en gedragingen van de politie in die plaatsen. Een justitiewoordvoerder zei eind 1992 dat deze claims, in totaal honderdduizenden guldens behelzend, hopelijk ‘een

12 Maandag 1992, p. 183.

13 Maandag 1992, p. 183-184.

14 Maandag 1992.

15 *Trouw*, 21 oktober 1992, p. 4.

preventief effect' zouden hebben en ertoe zouden leiden dat de politie niet langer uitspraken deed tegenover de media die later niet hard konden worden gemaakt.¹⁶

Het OM voelde zich ook om financiële redenen gedwongen tot deze nieuwe maatregel. Zelf werd het ministerie van Justitie geconfronteerd met rechterlijke uitspraken, zoals die van de Rechtbank Den Haag. Die had in 1991 bepaald dat in alle gevallen waarin een vervolging van verdachten niet leidt tot een onherroepelijke veroordeling, Justitie verplicht is verdachten schadeloos te stellen wegens onrechtmatig handelen.¹⁷

19.4 *Marketing Openbaar Ministerie*

Tegelijkertijd verhoogde het OM de pr-activiteiten om het eigen imago te verbeteren en zo de onbekendheid van het OM, dat toch een sleutelpositie inneemt in het strafproces, te verminderen. Het wilde aan de bevolking laten weten dat het OM hard werkt aan een veiliger samenleving – iets waar de publieke opinie steeds nadrukkelijker om vroeg – en tegelijkertijd wilde het voorkomen overvleugeld te raken door de steeds prominentere aanwezigheid van de politie op straat en in de media.

Zo liet het ministerie van Justitie in 1993 weten van plan te zijn om requisitoiren van officieren van justitie via bioscoopfilmmpjes en in uitzendingen van lokale televisiestations bij een groter publiek onder de aandacht te brengen. Het standpunt van het OM inzake de aanpak van criminaliteit bleef maar al te vaak binnen de vier muren van de rechtszaal, aldus Justitie-directeur criminaliteitspreventie dr. J.J.M. van Dijk. Hij bestudeerde in hoeverre 'de morele verontwaardiging' uit het betoog van de officier van justitie – bijvoorbeeld bij de aanpak van winkeldieven – actief aan de samenleving kenbaar kon worden gemaakt.¹⁸

De toenmalige hoofdofficier van justitie in Breda, mr. L.A.J.M. de Wit, pleitte ervoor dat het OM over zou gaan tot 'het bedrijven van *public relations*'. Hij dacht aan 'een uurtje justitievorslaggeving per week' op lokale televisie. Hierin moest dan een officier van justitie vertellen 'welke zaken hebben gespeeld en welke lering daaruit kan worden getrokken'. De boodschap dat het OM krachtig bezig is met de handhaving van normen en waarden wilde hij aldus in brede kring uitdragen. 'Al was het maar om in de pas te blijven

16 *NRC Handelsblad*, 12 december 1992, p. 1, 3.

17 *NRC Handelsblad*, 12 december 1992, p. 1, 3.

18 *NRC Handelsblad*, 10 april 1993, p. 1, 2.

lopen met al die andere functionarissen belast met veiligheidsbeleid, zoals de korpschefs van politie, die steeds meer aan de weg timmeren'.¹⁹ Uit dit pleidooi van De Wit bleek overduidelijk de onvrede over de rechtbankverslaggevers die de traditionele taak van bemiddelaar tussen rechtbank en publiek blijkbaar niet meer voldoende op zich namen, althans niet naar zijn inzicht. De oplossing was het informeren van de burger zelf ter hand te nemen.

Een andere methode van het OM om de noodzaak en het succes van de eigen organisatie te verkondigen waren de spectaculaire publiciteitsacties die het OM in 1993 in samenwerking met de politie op touw zette in de strijd tegen de misdaad. Zoals die in de Rotterdamse wijk waar bewonersorganisaties zelf politiemensen ingehuurd hadden om in hun vrije tijd te surveilleren. Om tegengas te bieden aan dit bewijs van dalend vertrouwen in politie en justitie, stelde de politie van de Maasstad een Team Gewelddcriminaliteit samen. Dit team deed een spectaculaire tegenzet: twintig invallen door 175 agenten in drugspannen, eethuisjes en cafés. Om de buit was het niet te doen geweest, aldus een politieofficier. 'We willen even laten zien wie hier de baas is en de mensen een gevoel van veiligheid geven'.²⁰ De media waren dan ook speciaal uitgenodigd en kregen alle ruimte om de acties te filmen en te verslaan.

Justitiespecialist van *NRC Handelsblad*, mr. Frank Kuitenbrouwer, uitte over dit soort acties zijn twijfel. Dat bewust bespelen van de media had Nederland in de jaren tachtig ook al meegemaakt, toen een stel bevlogen officieren van justitie zich op de fraude stortte. 'Televisiecamera's bij de inval in Slavenburgs' Bank werden het symbool van een justitieel publiciteitsoffensief dat in de vakpers spottend werd aangeduid als MOM (Marketing Openbaar Ministerie)'.²¹ Zijns inziens kunnen dit soort pr-acties gemakkelijk hun doel voorbischieten, en later in de rechtszaal ook niet worden waargemaakt. Daarbij, als het politiewerk omschreven kan worden als 'het mobiliseren van de socialecontrolemechanismen in de samenleving zelf', dan vergt dat nabijheid. 'En die wordt om het schematisch uit te drukken, eerder geleverd door de wijk-surveillant dan door de krachtpatsers van het speciale team'.²²

De discussie tussen de pleitbezorgers van buurtagenten en preventie met behulp van de hele veiligheidsketen versus de pleitbezorgers van de harde, publicitair ondersteunde aanpak van *Shock and Awe* om in elk geval het publiek het verloren vertrouwen in politie en justitie terug te geven, was niet nieuw, en zou tot op de dag van vandaag voortduren.

19 *NRC Handelsblad*, 10 april 1993, p. 1, 2.

20 *NRC Handelsblad*, 10 april 1993, p. 1, 2.

21 *NRC Handelsblad*, 10 april 1993, Opinie p. 9.

22 *NRC Handelsblad*, 30 april 1993, Opinie p. 9.

Een criminoloog als dr. Herman Franke nam voortdurend stelling tegen de uitlatingen van politie en politici over de toenemende onveiligheid. De invloed daarvan op de onveiligheidsgevoelens zou volgens hem wel eens veel groter kunnen zijn dan de criminaliteit zelf, waarschuwde hij in 1994: ‘Veel van die stemmingmakerij berust – deels bewust, deels onbewust – op professioneel eigenbelang; men wil meer mensen en middelen (...), men wil zich politiek profileren (of aan de politieke dood ontkomen) met stoere uitspraken over hoe stevig het criminaliteitsprobleem aangepakt zal worden als de kiezer maar op hen stemt. Men tracht de omzet in de beveiligingsindustrie te verhogen met bang makende verhalen over inbrekers en verkrachters. Men wil als afhankelijk onderzoeker met stevige conclusies op basis van slecht onderzoek een vervolgonderzoek in de wacht slepen of beleid rechtvaardigen van de opdrachtgever. Men wil zich journalistiek in de kijker schrijven met zogenaamd realistische beschouwingen over het paradijs dat Nederland voor de misdadigers zou zijn: politiemensen zijn onkundig en zitten veel te veel achter hun bureau, gevangenen zijn duiventillen, moordenaars worden door cellentekort vrijgelaten, de zware jongens lachen om onze humane straffen, de slimme misdadigers komen vrij door vormfouten en andere blunders van het Openbaar Ministerie. Zo krijgen de burgers die moeten leren leven met de lasten van criminaliteit ook nog eens het idee dat het bij politie en justitie in ons land een weergaloos zootje is, terwijl Nederland internationaal gezien nog steeds een justitiële en politionele modelnatie is met gevangenen waarbinnen gepoogd wordt de schadelijke effecten te beperken, met een modern politieapparaat waarbinnen corruptie en onnodig geweldgebruik betrekkelijk weinig voorkomen en met een strafrechtelijk apparaat dat nog niet helemaal op brute onderdrukking van de maatschappelijke onderlagen is ingesteld’.²³

De opvatting dat niet de criminaliteit toenam, maar dat deze alleen maar toenam in de perceptie ervan bij de burgers, met als kwade genius alle partijen die hier belang bij hebben – politici, justitie, politie en media – zou tot 2002 in vooruitstrevende kringen de overhand houden.

19.5 Het OM in de verdrukking

Ondanks de toenemende pr-activiteiten van het Openbaar Ministerie, waarvan sommige voorstellen zoals ‘justitiële Teleac-uitzendingen’ en ‘tv in de rechtszaal’ het niet verder dan discussiepunten brachten, voelde het OM zich

---

²³ NRC Handelsblad, 16 april 1994, Opinie p. 9.

steeds verder in het defensief gedrongen. In de IRT-affaire bestookten politie en justitie elkaar met scherp. De commissie-Donner leverde kritiek op de organisatie van het OM en stelde een vergaande reorganisatie en centralisering voor. En de media berichtten om de haverklap over het groeiende cel-lentekort en het heenzenden van verdachten door vormfouten.

Het was niet onbegrijpelijk dat het OM zocht naar elk mogelijk succes om dit negatieve beeld te corrigeren. Ook als het daarmee inging tegen de in 1990 uitgevaardigde richtlijnen over een terughoudende informatieverstrekking aan de pers over verdachten, in verband met hun privacy. In 1994 maakte het OM in het onderzoek naar de van diverse aanslagen verdachte RaRa-terroristen, zoals die op het huis van staatssecretaris Kosto, het ministerie van Sociale Zaken en bedrijven die zaken deden met Zuid-Afrika zoals de Makro en Shell, de namen bekend van de mensen die volgens de politie verdacht werden van een lidmaatschap van de RaRa. Deze verdachten werden overigens niet opgepakt. Dit alles gebeurde, aldus het OM, 'om tactische redenen'.²⁴

Het droeg niet veel bij aan de verbetering van het imago. In een interview in 1994 zei mr. W. Sorgdrager, woordvoerder namens de afstemmingsvergadering van de vijf procureurs-generaal, dat het 'verkopen' van het beleid van het OM steeds belangrijker werd door al die tegenslag. Temeer daar een onderzoek naar het imago van het OM had uitgewezen dat de bekendheid van het OM 'ontzettend' bleek tegen te vallen. 'De politie komt nog steeds als eerste in beeld. Zij boeken de successen. Als een boef wordt gevangen, komt dat door hen. Als er iets fout gaat in een procedure, blijkt dat op een moment dat het OM in beeld is gekomen. Wie die fout heeft gemaakt is dan niet meer van belang; het OM is de regisseur. Je komt eerder negatief dan positief in het nieuws (...) Ik hoop wel dat het negatieve imago eraf gaat. We moeten overkomen als een organisatie die in staat is problemen op te lossen'.²⁵ De eerder genoemde reorganisatie van het OM zou meer eenheid in het beleid, maar ook in de voorlichting van het OM moeten brengen.

19.6 'Het proces van de eeuw'

In de tweede helft van de jaren negentig werd de mediakoers van het OM nog duidelijker. Enerzijds werd de 'richtlijn informatieverstrekking aan de media' aangescherpt en uitgebreid, en anderzijds nam het mediabeleid af en toe tame-

²⁴ *Trouw*, 17 november 1994, p. 3.

²⁵ *NRC Handelsblad*, 14 juli 1994, p. 2.

lijk vrije vormen aan. Zo maakte het OM in 1996 bekend dat in de nieuwe 'richtlijn' de privacy van verdachten en slachtoffers in strafzaken verder zou worden beschermd. Na klachten over zogeheten reality-tv-programma's, zoals *Surveillance* (NCRV), *Bureau Bijlmer* (TROS) en *De Nacht* (Veronica), had de Nationale ombudsman vastgesteld dat het OM zijn verantwoordelijkheid omtrent de privacy van verdachten in tv-beelden niet nam, en had aanbevelingen gedaan om hier verbetering in te brengen.

Volgens de nieuwe richtlijn moesten justitie en politie verdachten en betrokkenen bij bijvoorbeeld ongevallen van tevoren laten weten dat er opnames werden gemaakt. Als die bezwaar maakten herkenbaar in beeld te verschijnen, moest dat gehonoreerd worden. De strakkere richtlijnen betroffen uitsluitend politie- en strafzaken, niet situaties waarin bijvoorbeeld ambulance- en brandweerpersoneel hinderlijk werden gevolgd door cameraploegen. Ook daarover werd bij de Nationale ombudsman geklaagd: de aanwezigheid van camera's belemmerde de hulpverlening. *Reality*-televisie had sinds de komst van de commerciële omroepen een hoge vlucht genomen. RTL zond bijvoorbeeld wekelijks het programma *06-11* uit, waarin ongevallen en berovingen die op de politicscanner waren opgepikt, werden uitgezonden.²⁶

Om belemmering van de hulpverlening tegen te gaan lanceerde minister van Binnenlandse Zaken H. Dijkstal in 1997 voorstellen, zoals een gedragscode voor cameraploegen, en het aanbrengen van een 'calamiteitenscherm' bij ongelukken op de weg – 100 meter lang en 1 meter hoog – om zowel nieuwsgierige automobilisten aan de andere kant van de vangrail hun ogen op de weg te laten houden als de begerige camera's van de 'zwaailichtjournalistiek' het zicht te ontnemen. Tevens wilde hij de plek van het ongeluk direct tot ziekenhuis uitroepen, zodat het privé-terrein werd, en iedere journalist en nieuwsgierige burger geweerd kon worden. De omroepen en de Nederlandse Vereniging van Journalisten protesteerden daar fel tegen als zijnde regelrechte censuur. De voorstellen bleven in de la.

Intussen groeide het ongenoegen bij justitie over de media nadat begin 1996 een man was opgepakt die de grootste hasjbende van Nederland zou kunnen, Johan V., bijgenaamd 'de Hakkelaar'. Hij zou verantwoordelijk zijn voor de smokkel van zo'n 400 000 kilo hasj. Elk nieuw feit werd gedurende de voorbereiding op de rechtszaak breed uitgemeten in de media. Justitie was van mening dat de media er alles aan deden om de indruk te wekken dat de echte boeven toch vooral bij justitie werkten.

26 *Trouw*, 24 januari 1996.

Daarom besloot het OM dat het na de IRT-affaire tijd werd dat er in het proces tegen het ‘Octopus-syndicaat’ van Johan V. een klinkende overwinning werd geboekt. Zo werd het proces een ‘prestigegevecht’. De ervaren *crime fighters* van het OM, de officieren van justitie mr. F. Teeven en mr. M. Witteveen, die jaren aan de zaak hadden gewerkt, namen het op tegen een *dream-team* van strafpleiters, mr. G. Spong, mr. P. Doedens en mr. Moszkowicz sr. en jr.²⁷ De extra nieuwswaardigheid was het nieuwe wapen van de ‘kroongetuige’, een crimineel met wie het OM de ‘deal’ had gesloten dat hij in ruil voor belastende verklaringen over Johan V. en zijn kornuiten vrijuit zou gaan of strafvermindering zou krijgen.

Het proces, dat maanden duurde, en op hoogtijdagen werd verslagen door wel veertig journalisten, werd wegens deze belangstelling, de zeer actieve rol van de advocaten én het door het OM gepercipieerde belang voor het eigen imago een ‘mediacircus’, dat heftige discussie losmaakte over alle mogelijke vragen en twistpunten.²⁸ Over de juistheid van de bijzondere opsporingsmethoden van het OM als het gebruik van kroongetuigen, een bewijsmiddel dat geen wettelijke basis kent. Over de beste opstelling van openbare aanklagers. Dienden zij zich, als staande magistraten lid van de rechterlijke macht, waardig te gedragen en daarbij ook nog de juistheid van het proces in de gaten te houden? Of moesten zij op politierechters gelijkende *crimefighters* worden die louter en alleen ‘de overwinning’, dat wil zeggen de veroordeling, nastreven?

Ook brandde de discussie los over de inschakeling van de media door het OM, als weerwoord op de steeds actievere mediapolitiek van de strafpleiters, die in bijna elke talkshow hun pleidooien alvast kracht bijzetten, en over de functie en bevoegdheden van de televisie bij een geruchtmakende rechtszaak als deze.

19.7 Proactief of mediacircus

Tijdens het proces ging het mediaoffensief gewoon door. Teeven en Witteveen schreven een persoonlijk *Hollands Dagboek* in *NRC Handelsblad* met de jolige uitsmijter ‘P.S. Alle fouten in dit dagboek en tijdens dit proces zijn gemaakt door mijn collega’.²⁹ Een joligheid die ze tijdens een van de rechtszittingen zouden herhalen door een bordje voor de camera te houden: ‘Ik

27 *NRC Handelsblad*, 30 november 1996, p. 3.

28 Vgl. ook Kidd-Hewitt & Osborne 1995 en Jowitt 1998.

29 *NRC Handelsblad*, 14 december 1996, Z., p. 7.

kom later thuis. Fred & Martin'. Een journaliste van *Vrij Nederland* kreeg toestemming het proces van dichtbij te verslaan, tot in de kleedkamer van Teeven en Witteveen en het nuttigen van pizza's en chinees toe.

Voor dit ongekend actieve mediabeleid had het Amsterdamse OM een speciale pr-adviseur, Dig Itha, ingehuurd.³⁰ De mediashow, de inschakeling en de kosten van de pr-adviseur leidden tot rumoer in het parlement. Mr. W. Sorgdrager, inmiddels minister van Justitie, moest zich verantwoorden in de Tweede Kamer. Het inschakelen van een media-adviseur voor de Hakkelaarzaak had haar 'hartelijke instemming', al vond ze het 'wel erg veel geld'.³¹ Bij de zaak-Zwolsman enkele jaren eerder waren officieren van justitie, zoals J. Valente, 'afgebrand in de pers'. De media zouden toen hebben uitgeblonken in het verzorgen van eenzijdige berichtgeving waarbij geen wederhoor was toegepast. Dat wilde men niet nog een keer meemaken.³²

De Kamer had niettemin veel kritiek op de manier waarop het OM zijn publiciteit in de zaak had geregeld. 'Ik heb me eraan gestoord', aldus VVD-Kamerlid Korthals, 'maar ik stoort me ook aan de opstelling die advocaten hierbij kiezen. We moeten kijken of dit niet te dempen is, anders krijgen we Amerikaanse toestanden'.³³ Sorgdrager zei het belangrijker te vinden of het beeld van het Openbaar Ministerie in het algemeen is zoals zij dat graag zag: 'magistraatlijk, professioneel, afstandelijk, chique'.³⁴ Deze uitspraak leidde tot kritiek van PvdA-Kamerlid E. Kalsbeek. Zij vond dat de minister van twee walletjes at. Sorgdrager hield het OM tevreden met het woord 'magistraat' en het publiek met het 'actieve mediabeleid'. Kalsbeek signaleerde dat er door deze onduidelijkheid commotie was ontstaan binnen het OM omdat men daar onzeker was geraakt over zijn identiteit. Was men nu een onafhankelijke magistraat of een gepassioneerd misdadbestrijder? Kalsbeek had zelf een duidelijke voorkeur: 'Het magistratelijke moet er af, het moet meer worden gerelativeerd. Dat officieren meer *crimefighters* worden, lijkt me een goede ontwikkeling. Ze moeten zich meer richten op de politie, geëngageerd zijn, voorop gaan in de strijd tegen de misdaad'.³⁵

Binnen het OM was er grote verdeeldheid over de actieve en agressievere wijze van voorlichting. Een van de woordvoerders zag Itha's komst als een positieve ontwikkeling: 'We moesten de afgelopen jaren door schade en

30 *de Volkskrant*, 18 maart 1997, p. 8.

31 *Trouw*, 6 maart 1997, p. 4.

32 *de Volkskrant*, 6 maart 1997, p. 7.

33 *Trouw*, 6 maart 1997, p. 4.

34 *Trouw*, 6 maart 1997, p. 4.

35 *de Volkskrant*, 15 maart 1997, p. 9.

schande ervaren dat de voorlichting van het Openbaar Ministerie hopeloos achter liep. Vooral als je het afmeet aan de belangstelling voor het werk van justitie en als je het vergelijkt met voorlichtingsapparaten bij openbaar bestuur en politie'.³⁶ Daartegenover stonden OM-ers die ervan gruwden, zoals hoofdofficier van justitie van Breda mr. J.W. Wabeke: 'Ik vind dat we doorslaan. Ons strafrechtelijk bedrijf is handel geworden. De soapserie justitia'.³⁷ Wabeke's pleidooi voor de terugkeer naar de magistratelijke houding van het OM zou, met de komst van de opvolger van Docters van Leeuwen, mr. J.L. de Wijkerslooth de Weerdestein in 1999, officieel beleid gaan vormen. Maar ook de laatste zou, als het noodzakelijk werd geacht voor het eigen imago of om de rust in de samenleving te herstellen, diverse malen uitzonderingen op dit 'magistratelijke' beleid maken. Het OM benadrukt dat het altijd om hetzelfde beleid is gegaan, maar dat de afwegingen soms verschillend uitpakken.

Tegen het einde van het proces, dat het OM 'won', zei oud-rechter en voormalig advocaat-generaal bij de Hoge Raad mr. J.C.M. Leyten een aantal zinnige dingen over het verloop van dit 'proces van de eeuw'. Op de vraag van *Trouw* of een aantal journalisten zich door een van de partijen had laten gebruiken door informatie op een bepaald moment naar buiten te brengen, zei hij: 'De procesgang is in hoge mate beïnvloed door de media en het rumoer om het proces heen'. Hij had wel een verklaring voor al het kabaal. 'In een normale procesgang is het de verdachte die terecht staat. Door de officier moet bewezen worden dat hij schuldig is. Hier was de zaak niet of Johan V. schuldig was, maar of de waarheid op fatsoenlijke manier was verkregen. De verdediging werd zo aanvaller en de aanvaller zat in de verdediging. En als de overheid zich moet verdedigen, dan gaat het altijd hard tegen hard. Dat zie je al als een burgemeester in diskrediet is gebracht. Er staat dan veel op het spel: het rechtsgevoel der natie, zeg maar (...) Je hoort mij niet zeggen dat het alleen aan de pers lag dat de zaak zo buiten zijn oevers is getreden. Hier zag je na afloop ook de officieren en advocaten op de pers afstormen. Dat is een nieuwe factor: de kranten, de tv, de advocaten, het OM, ik weet niet wie het gretigst was (...) Zo wordt het een vertoning. De openbaarheid van de rechtszitting heeft zich hier in Nederland altijd in beslotenheid voltrokken'.³⁸

36 *NRC Handelsblad*, 22 februari 1997, p. 1, 3.

37 *NRC Handelsblad*, 22 februari 1997, p. 1, 3.

38 *Trouw*, 15 februari 1997, MM, p. 4.

19.8 *Camera in de rechtszaal?*

Het mediacircus rond de zaak van De Hakkelaar gaf opnieuw aanleiding tot een debat over de vraag of de camera tot de rechtszaal moet worden toegelaten of niet. En zo ja, principieel en permanent? En wiens camera's? Die van de omroepen of van de rechtbank zelf? Of diende de rechter per geval te bekijken of de privacy van de verdachte en getuigen, of andere belangen zoals verstoring van de orde binnen en buiten de rechtszaal, de aanwezigheid van camera's toelaten? Over deze vraag scheidden in 1997 zich net als eerder – en later bij de zaak tegen Volkert van der G. in 2002 en 2003 – de geesten: binnen politieke partijen, binnen de rechterlijke macht, binnen de wetenschap maar óók – en dat is het opvallendst – binnen de media zelf.

De rechtbank verbood de cameraregistratie van de zittingen van het proces tegen De Hakkelaar. Dit zou volgens het OM de veiligheid van het zwaar bewaakte proces bedreigen. In werkelijkheid, zo schreef justitiejournalist Marcel Haenen, wilde het OM alleen het filmen van requisitoir en pleidooien toestaan en niet het horen van getuigen omdat men bang was dat tv-journalisten anders alleen incidenten zouden uitzenden. 'Volledige openheid gaat justitie nog te ver'.³⁹ Van een 'definitieve doorbraak van de Amerikanisering van het Nederlandse strafproces', zoals het proces werd genoemd, was dus niet geheel sprake.

Tegen dit besluit verweerden sommige tv-omroepen zich, zoals de NOS en NPS/VARA. 'De kijker verliest, maar de advocaten van de verdediging profiteren', schreef Nova-redacteur Ed Ribbink in *de Volkskrant*.⁴⁰ De tv-kijkers moesten het doen met stiekem gemaakte opnames van landende helikopters, weggrijpende bussen en verslaggevers die vertelden wat zij gezien en gehoord hadden. Zodoende werd de inhoud van de zitting, namelijk het verhoor van de kroongetuige, overschaduwd door het gedoe rond de 'geheime' locatie. Volgens Ribbink kon het OM hiermee toch niet gelukkig zijn. Immers, de advocaten van De Hakkelaar waren overal te zien en te horen om de zaak van hun cliënten te behartigen. Maar het weerwoord van het OM, de kritische ondervraging door de rechtbank, daarvan bleef de kijker zo goed als verstoken. Aangezien eerder, bij het hoger beroep van de drugs crimineel Charles Z., de camera's wel waren toegelaten, kon het niet anders zijn dan dat het OM nu te bang was dat er iets mis zou gaan, en dat het publiek daar

39 *Trouw*, 18 januari 1997, Z, p. 1, 2.

40 *de Volkskrant*, 23 december 1997, Forum, p. 7.

getuige van zou zijn. 'Hoezo openbare rechtszitting?', concludeerde Ribbink. 'Wat de televisieverslaggeving betreft zijn we terug in het stenen tijdperk'.⁴¹

Hij suggereerde een oplossing: organiseer het zoals bij het Joegoslavië Tribunaal. Laat de audiovisuele dienst van de rechtbank de zaak registreren, waarbij de rechtbank zelf in de hand heeft wie herkenbaar of onherkenbaar in beeld komt. En laat tv-verslaggevers aan de hand van die opnames hun eigen journalistieke verslag maken. Zo voorkom je tegelijk dat te veel cameraploegen in de rechtszaal voor overlast zorgen.

Ook redactiechef van het *NOS Journaal*, Hans Laroes, pleitte voor toelating van de camera's. Dat was immers in de Tweede Kamer al decennia lang het geval: sinds maart 1955. Laroes was het beu zich elke keer met de pet in de hand bij de rechter te melden. Hij zag de bezwaren wel, maar het beginsel van openbaarheid behoorde overheersend te zijn. Hij vond het vreemd dat er een onderscheid werd gemaakt tussen de aanwezigheid van schrijvende en visuele pers. Hij eiste dat de tv met eigen camera's kon komen. Tenslotte waren die tegenwoordig erg licht, en over het hoe en wat konden afspraken worden gemaakt. Moest dan elke camera worden toegelaten? Dat niet. 'Ik heb er geen enkel probleem mee een onderscheid te maken tussen echte verslaggeving en de pseudo-programma's van de reality-tv-makers'.⁴²

Van een principieel standpunt of onderlinge solidariteit binnen de media was dus geen sprake. Net als voorheen drong de vooral door de schrijvende pers gedomineerde NVJ zelden of nooit aan op toelating van camera's tot de rechtszaal. En tv-journalisten als Laroes schaalden zich niet achter de logische oplossing van collega Ribbink, maar zeiden eigenlijk: 'Hè toe, laat ons nou binnen, en de rest buiten'. Dergelijke door emoties, eigenbelang en ideologische motieven gedreven gelegenheidsargumenten zouden zich herhalen bij het huwelijk van Willem-Alexander en Máxima en de geboorte van hun dochter Amalia, en bij de rechtszaak tegen de moordenaar van Pim Fortuyn, Volkert van der G. Bij de koninklijke festiviteiten slaagden journalisten van de kwaliteitskranten, die overigens voorheen al het niet-politieke koninklijke te min vonden om over te berichten, erin om een wig te drijven tussen hen en de collega's van de roddelpers. Ze richtten een speciale club van royaltyverslaggevers op, sloten de geminachte collega's van de pulpbladen uit, en gingen met succes voor zichzelf onderhandelen over toegang tot de aankondiging van de geboorte. Bij de zaak tegen Volkert van der G. drong bijna niemand binnen de media aan op toelating van de camera. Sterker, toen

⁴¹ *de Volkskrant*, 23 december 1997, Forum, p. 7.

⁴² *NRC Handelsblad*, 12 april 1997, Opinie, p. 6.

het OM zelf besloot om de eerste pro-formazitting, op 9 augustus 2002, live uit te zenden op televisie, vroegen sommige radiocommentatoren zich openlijk af of de camera er op deze manier geen ‘volkstribunaal’ van zou maken dat *das gesundenes Volksempfinden* zou versterken.⁴³

Ook communicatiewetenschappers, zoals dr. Otto Scholten, meenden in dit geval dat eerlijke rechtspraak en tv-camera’s niet samen gaan, daar deze de tendens zouden versterken dat in de samenleving de emoties de overheid krijgen. ‘We doen er goed aan de abstractie, afstandelijkheid en kunstmatigheid van de rechtspraak in ere te houden en niet te laten wegspoelen door de vaak even heftige als kortstondige golven van emotie’.⁴⁴ In dit soort redeneringen werd nooit de vraag opgeworpen waarom we dan wel voortdurend naar beelden mochten en mogen kijken van het proces tegen verdachten als Milosevic in het Joegoslavië Tribunaal.

De Tweede Kamer was in een debat in april 1997 verdeeld over het plaatsen van een televisiecamera in de rechtszaal. Het voorstel van D66-kamerlid mr. B.O. Dittrich om bij rechtszittingen altijd een camera te plaatsen, kon alleen op de steun van de PvdA rekenen. Ook zijn partijgenoot minister Sorgdrager van Justitie zag weinig heil in het plan. Volgens Dittrich moest altijd kunnen worden gefilmd, tenzij de registratie een te grote inbreuk vormde op de privacy. Verwijzend naar het Hakkelaar-proces antwoordde de minister dat ‘het nu soms al een spektakel is en het dan helemaal een spektakel wordt’. De VVD vond een wettelijke regeling niet nodig omdat de huidige regeling, waarin elke rechter voor zichzelf kan bepalen of camera’s worden toegelaten, volgens hen voldeed. Het CDA was überhaupt tegen toelating van de televisie, en wilde haar aanwezigheid wettelijk verbieden, op één uitzondering na: de uitspraak van de rechter zou wel mogen worden gefilmd.⁴⁵

Slachtofferhulp Nederland mengde zich opnieuw in het debat, dit keer met de eis dat slachtoffers van misdrijven een vetorecht behoorden te krijgen wanneer tv-camera’s tijdens de zitting opnamen zouden willen maken. Medewerkster mr. Y.H. Heslinga voegde nog een argument aan de discussie toe. Getuigen die voor een camera hun verhaal moeten doen, weten dat hun persoonlijke relaas het hele land doorgaat, en daarom zouden ze minder onbevangen kunnen zijn. Ze zullen zich wel twee keer bedenken voor ze aangifte doen. Heslinga: ‘Onder invloed van camera’s zouden cruciale ele-

43 H. Pijpers in gesprek met H. Beunders, Radio 1, 9 augustus 2002.

44 *Trouw*, 6 maart 2003, p. 19.

45 *de Volkskrant*, 25 april 1997, p. 7; *NRC Handelsblad*, 25 april 1997, p. 3.

menten van eerdere verklaringen kunnen worden weggelaten (...) De waarheidsvinding in het strafproces kan onder druk komen te staan'.⁴⁶

Sinds de strakke richtlijnen van het OM in 1990 van kracht werden, waren de tijden evenwel aan het veranderen. Steeds vaker kwam het voor dat slachtoffers juist de publiciteit opzochten om hun verhaal te doen, in de krant, in talkshows. Sommigen van hen eisten spreekrecht in strafzaken, ten behoeve van het strafproces zelf, maar ze meenden zelf ook psychotherapeutische baat te hebben bij uitzending van de strafzaak, omdat anderen zo konden zien hoe ernstig het misdrijf en de gevolgen waren. 'Maar dan moeten ze wel de vrije keus hebben om, al dan niet vermomd, in beeld te komen'. De rechter moest de beslissende stem dus houden, en goede afspraken maken. 'Eén van deze afspraken moet zijn dat slachtoffers en getuigen een vetorecht hebben ten aanzien van camera's', aldus Heslinga.⁴⁷

Binnen de rechterlijke macht bleef slechts een minderheid, aangevoerd door mr. U. van de Pol, voor principiële toelating van de camera. Zijn redenering was tweërlei: de tv-camera hoort in de rechtszaal thuis, en er mag geen onderscheid gemaakt worden tussen tv-verslaggeving en geschreven berichtgeving. Alleen in zeer bijzondere omstandigheden zou de rechter een uitzondering op deze regel mogen maken. Tegenstanders miskennen zijns inziens de wezenlijke functie van de openbaarheid van de rechtspleging die, ontstaan toch uit afkeer van de geheime justitie na de Franse Revolutie, ook in Nederland al ruim 150 jaar grondbeginsel was. Van de Pol herinnerde eraan dat het juist het feit was dat politie en justitie zich in de IRT-zaak hadden bediend van geheime opsporingsmethoden, die zelfs buiten het strafproces werden gehouden, de aanleiding was geweest voor het instellen van de parlementaire enquête.

Kernelement in het proces tegen De Hakkelaar was de vraag naar de toelaatbaarheid van de kroongetuige. En uitgerekend het optreden van deze kroongetuige werd niet in beeld gebracht. Nu was er wel de pers om de controle uit te oefenen op het overheidsoptreden, maar in een strafproces gaat het, aldus Van de Pol, om een reactie van de overheid op onrecht dat de maatschappij is aangedaan. Dat onrecht, dat criminaliteit veroorzaakt, heeft schade, leed en in veel gevallen publieke onrust veroorzaakt. Daarom hoort de overheid het publiek te informeren over de manier waarop op deze criminaliteit wordt gereageerd.

De praktijk dat alle betrokkenen akkoord dienen te gaan met uitzending, achtte hij principieel onjuist. Zowel in internationale verdragen als in

⁴⁶ *NRC Handelsblad*, 31 mei 1997, *Opinie*, p. 8.

⁴⁷ *NRC Handelsblad*, 31 mei 1997, *Opinie*, p. 8.

het eigen Wetboek van Strafrecht wordt met betrekking tot de openbaarheid van de rechtspraak de pers apart genoemd. Televisie en radio zijn een deel van de pers. Onderscheid maken tussen ‘fatsoenlijke’ en ‘onfatsoenlijke’ journalisten, zoals de chef redactie van het *Journal* betoogde, was juridisch onhoudbaar. Een rechter die op dergelijke gronden zou selecteren zou de vrijheid van meningsuiting schenden.

Kortom, de openbaarheid dient uitgangspunt te zijn, al kan deze door de rechter worden beperkt, vooral vanwege privacywetgeving. ‘Zijn afweging kan leiden tot de beslissing de deuren helemaal of voor een deel van het proces te sluiten of om alleen het maken van televisie- en radio-opnamen te verbieden’, aldus Van de Pol.⁴⁸ En zo kwam ook deze principiële voorstander met zijn ‘ja, tenzij’-standpunt dicht bij het ‘nee, tenzij’-standpunt dat in de praktijk reeds uitgangspunt was: de rechter beslist per individueel geval. En veel betrokken partijen – OM, advocaten, slachtofferhulp, journalisten – hadden hier, zo kunnen we concluderen, ook wel vrede mee. Per geval konden ze, als het hen uitkwam, eisen dat de rechtszaak in de volle openbaarheid van radio en tv moest worden uitgezonden, of dat deze in het belang van privacy, ethiek of wat ook, juist níét mocht worden uitgezonden. In de meeste kringen was de houding in deze kwestie dus puur pragmatisch, om niet te zeggen opportunistisch.

De enige blijvende scheidslijn was die tussen de voorstanders binnen de rechterlijke macht en de strafrechtadvocaten die tegen grotere openbaarheid bleven. Vice-president mr. F.C. Lauwaars van de Amsterdamse rechtbank verwees het argument van zijn collega’s dat de tv zorgde voor aantasting van de privacy en verstoring van de rechtspleging, naar de prullenmand. De reden voor het verzet was volgens hem banaler: ‘Voor sommige rechters is het makkelijk en gerieflijk om de tv buiten de deur te houden (...) Zo van: de tv gaat vast 25 keer herhalen dat ik in mijn neus zat te peuteren’.⁴⁹ Lauwaars gaf twee belangrijke voordelen van tv-verslaggeving die in het perspectief van ‘de mediamaatschappij’ waarin we tegenwoordig leven van belang zijn: ‘De schrijvende pers heeft sterk de behoefte een subjectieve weergave van de gebeurtenissen te maken. Het voordeel van audiovisuele registratie is dat die objectiever kan zijn. Je ziet wat er is gebeurd. Een koele registratie is veel informatiever’. Bijkomend voordeel was volgens hem dat officieren van justitie en advocaten voor en na de strafzaak hun interpretatie van de werkelijkheid niet langer hoefden te schetsen. ‘Het strafproces speelt zich dan weer echt af op de plek waar het ook moet gebeuren. Laat het *dreamteam* van

48 *NRC Handelsblad*, 6 mei 1997, Opinie, p. 8.

49 *NRC Handelsblad*, 3 november 1997, p. 3.

advocaten en de *crimefighters* van justitie maar hun waarde bewijzen in de rechtszaal. We hoeven toch niets te verbergen', aldus Lauwaars.⁵⁰

Het OM bleef er anders over denken. Het 'opportuiniteitsbeginsel' ten aanzien van de media bleef bij opsporing en vervolging de boventoon voeren, volgens het simpele uitgangspunt: als het OM er voordeel in zag voor zichzelf of voor 'de rust in de samenleving' dan waren de camera's welkom. Als dit niet het geval was, en tv-registratie en belangen van slachtoffers, getuigen en verdachten zou kunnen schaden, dan eiste het bij de rechter een verbod op opnamen. En OM en rechter zijn het zelden oneens geweest, althans daar is weinig over naar buiten gekomen.

Gezien pleidooien binnen de zittende rechterlijke macht voor toelating van de camera in de rechtszaal, en gezien het verzet van ministers van Justitie ertegen, is het vermoeden gerechtvaardigd dat bij dergelijke conflicten het OM en justitie de doorslag geven, en niet diegene die hierover als enige wettelijk bevoegd is, de rechter.

19.9 *Kritiek op OM-voorlichting houdt aan*

Het probleem van het OM inzake de mediavorlichting was en is dat het altijd uitleg moet geven. Het moet uitleggen waarom tot vervolging wordt overgegaan, én waarom niet tot vervolging wordt overgegaan. Daarvoor bestaan de persofficieren. Nog voor het officieel beleid was, stelde de Amsterdamse rechtbank in de jaren zeventig als eerste zo'n persoon aan, mr. L. de Wit. In andere parketten bestonden ze begin jaren negentig nog niet. En de zaakofficier had geen belang bij publiciteit vooraf. Die had en heeft maar één doel: een zaak moet op het podium komen waar die hoort en dat is in de zittingszaal. Daarom was de reactie tegenover journalisten doorgaans: wacht u maar tot de zitting en dan zit daar uw rechtbankverslaggever. Het publiek accepteert het echter niet meer wanneer het OM zegt: 'Wacht u maar tot in de rechtszaal'.

Deze houding werd in de jaren negentig steeds riskanter voor het OM. De belangstelling van media en publieke opinie nam elk jaar toe. En de incidenten die tot golven van publiciteit leidden eveneens. Een kleine greep sinds De Hakkelaar: het doodschoppen van Meindert Tjoelker in Leeuwarden, de fraude op de beurs (het Clickfonds-schandaal) in Amsterdam, de verkrachttingsmoord op Marianne Vaatstra in Zwaagwesteinde, de moord op Pim For-

⁵⁰ NRC Handelsblad, 3 november 1997, p. 3.

tuyn, de hardhandige aanhouding door personeelsleden van Albert Heijn van een winkeldief in Amsterdam, het doodschoppen van de Amsterdamse Anja Joos door Marokkaanse jongeren. Dit is niet zo maar een greep uit de veel grotere reeks van gevallen van ‘zinloos geweld’, moorden of aanslagen. Elk van deze incidenten en/of rechtszaken leidde tot grote onrust onder de bevolking en tot verwarring bij het OM. En als gevolg daarvan tot bijstelling van het mediabeleid. Soms was er sprake van meer openheid en toelichting, een andere keer juist minder. De toegenomen kracht van de media en de toegenomen aandacht voor de publieke opinie – waardoor kritiek van politici in media én parlement op het OM leek toe te nemen – werd de belangrijkste factor voor het omgooien van het roer in de mediavorlichting.

Bij het OM was er tot de komst van de eerste ‘super-P-G’ Docters van Leeuwen in 1995 nagenoeg helemaal geen georganiseerd voorlichtingsbeleid: ‘Wat ik aantrof bij mijn komst was versplintering. Het was verschillend per parket hoe met de pers omgegaan werd. Het ene parket zat potdicht, het andere had een inloopspreekuur’.⁵¹ Het gebrek aan professionaliteit binnen de eigen organisatie uitte zich daarnaast in het feit dat medewerkers gemakkelijk naar de pers stapten als er iets niet naar hun zin was. Zo kon een journalist als Marcel Haenen het hele dossier in de strafzaak tegen Bouterse te pakken krijgen. Docters van Leeuwen zette naar eigen zeggen drie routes uit:

- “1. Het overleg met hoofdredacteuren werd nieuw leven in geblazen. De hoofdredacteur van *Trouw* was voorzitter. Dat ging heel aardig. Ik zei: ‘Als het nieuws is, dan is het nieuws. Nooit tegen een journalist zeggen dat hij niet mag publiceren’.
2. Het voorlichtingsapparaat verbeteren: meer geld, meer middelen, meer training. Motto: ‘of je nou nieuws brengt of niet, ze schrijven iets op. Dus zorg dat je zelf nieuws geeft’.
3. Professionaliseren, zoals het gedrag van lekkende OM-ers verbeteren. ‘Dat deden we door een knipselkrant te maken. Altijd met negatief nieuws, dat spiegelden we terug zonder commentaar. Langzaam kwam er verandering van opvatting.’”

De onderliggende filosofie van Docters van Leeuwen was dat het OM nooit beleidsmatig met de waarheid mag omgaan, alleen utilitair. Dat betekende dat het OM de pers niet mag gebruiken voor procesverbetering. Het OM is deel van de magistratuur, dus ook verantwoordelijk voor het belang van de slachtoffers, daders en getuigen. Er dient een beredeneerde afweging gemaakt te worden over de vraag of er direct voorlichting moet worden gegeven of niet.

⁵¹ Interview A.W. Docters van Leeuwen, 19 juni 2003, Amsterdam.

‘Als er een moord in de buurt is gepleegd, en we hebben de verdachte, dan kun je niet zeggen dat je niets kunt zeggen’. Ten slotte was hij van opvatting dat het OM beweringen in de media actief mag weerspreken.

19.10 Mediaoffensief als politiek signaal

Ondanks de door Docters van Leeuwen ingezette professionalisering bleef het voorlichtingsbeleid lijken op de processie van Echternach: drie stappen vooruit en twee achteruit. Met dit verschil, dat bij het OM de regelmaat in de tred vaak werd onderbroken. Als het OM het niet in het belang van de zaak of van de eigen organisatie achtte, dan hoefde alleen beleefd gezegd te worden dat er niets mee te delen was.⁵² Als het OM het wel nodig en mogelijk achtte, was het bereid meer voorlichting te verschaffen, of zelfs een nieuw mediaoffensief te starten. Het OM stelt dat steeds een individuele afweging van alle belangen is gemaakt.

Zoals in april 1996 bij de arrestatie door zes agenten (die zich niet per boot maar per helikopter vervoerden) van politieman René Lancee op Schiermonnikoog, die incest zou hebben gepleegd met zijn dochter Bianca. En bij de Clickfonds-zaak eind 1997, waar mensen werden opgepakt die gehandeld zouden hebben met voorkennis op de beurs en waarvan de media ook enige ‘voorkennis’ had gekregen. In de affaire-Lancee kreeg het OM het verwijt publicitair wat al te actief te zijn geweest. ‘De rechtsorde zou gediend zijn met wat minder *public relations* en wat meer beginselvastheid’, oordeelde de jurist Kaptein.⁵³ Lancee moest later gerehabiliteerd worden, maar voelde zich door alle aandacht van media en publiek zo vernederd dat hij naar Spanje emigreerde. In de Hakkelaar-zaak tikte het Amsterdamse Gerechtshof het OM op de vingers wegens al die OM-publiciteit en het ‘niet-magistratelijke’ gedrag van de *crimefighters* Teeven en Witteveen in de rechtszaal: het Hof verlaagde daarom de straf die de rechtbank had opgelegd.

Nog nadeliger pakte het mediaoffensief uit in de Clickfondszaak. De verdachte beurshandelaren werden, met draaiende camera’s in de buurt, van hun bed of kantoorstoel geplukt. ‘Verdachten worden opgepakt – soms met secretaresse of echtgenote – en overladen met allerlei aanklachten zoals lidmaatschap van een criminele organisatie, witwassen en steekpenningen. Maar als de zaak daadwerkelijk wordt geanalyseerd, is het niet meer dan een belastingaffaire’, zo hekelde mr. O. Hammerstein, bestuurslid van de vereniging

⁵² Interview J.L. de Wijkerslooth, 26 januari 2004, Den Haag.

⁵³ Geciteerd in Scholten 1998.

voor strafrechthervorming Coornhert-Liga, de gang van zaken eind 1997.⁵⁴ De wijziging in het persbeleid van het OM was al te zien bij de Hakkelaarzaak. ‘Nu worden alle remmen losgegooid, terwijl justitie weet dat het gaat om mensen met een hoge maatschappelijke positie die één, twee, drie worden gesloopt’. Het OM maakte zich volgens hem schuldig aan mediajustitie en persconferentierechtspraak.⁵⁵ Sterker nog: het OM zou zich hebben schuldig gemaakt aan ‘het ophitsen van de publieke opinie. Mensen zijn maatschappelijk *ausradiert* voor er een rechter aan te pas is gekomen’, aldus Hammerstein.⁵⁶

Daartegenover stond de ook niet geheel terughoudende en subjectieve wijze van verslaggeving door sommige media. In processen als tegen drugsbazen als De Hakkelaar of Etienne U. werd actualiteitenrubrieken als *Netwerk* verweten dat zij welhaast optraden ‘als publiciteitsagent van de verdediging’, zoals publicist Herman Wigbold het omschreef. Hij zag juist grote voordelen in het mediaoffensief in de Clickfonds-zaak: ‘Veel burgers in dit land zagen met toenemende ergernis dat justitie weliswaar veel werk maakte van het vervolgen van mensen die de sociale verzekeringen hadden opgelicht, maar belastingfraudeurs ongemoeid liet. Dat nu ook belastingfraude wordt vervolgd, is een bijdrage aan het herstel van vertrouwen in onze rechtsstaat’.⁵⁷

Het gevaar van politisering van de rechtspraak werd in elk geval in de laatste jaren van de vorige eeuw onderkend, ook al moeten veel besluiten bij het OM over de vraag ‘wel of geen mediavorlichting’ gezien worden in het kader van het toenemende gevoel af en toe genoodzaakt te zijn een vorm van ‘management van de publieke emotie’ te bedrijven. Het behoort tenslotte ook tot een van de formele taken van het OM en de rechterlijke macht om bij het publiek het rechtsgevoel te herstellen na een schokkend incident. Dit ‘emotiemanagement’ is immers niet onvereenigbaar met de symboolwerking van het strafrecht.

Eind 2003 zou op de Amsterdamse politie eenzelfde soort kritiek uitgeoefend worden dat ze informatie om ‘politieke redenen’ naar buiten had gebracht. Dit gebeurde nadat in *De Telegraaf* werd gemeld dat de politie een aantal bekende Nederlanders had aangehouden, zoals wethouder Rob Oudkerk, advocaat mr. Peter Nicolai en oud-directeur van de Europese Bank dr. Wim Duisenberg, wegens respectievelijk rijden zonder achterlicht en rijden onder invloed, en in de eerste twee gevallen ook nog wegens belediging van

54 *de Volkskrant*, 6 december 1997, p. 2.

55 *de Volkskrant*, 6 december 1997, p. 2.

56 *Trouw*, 27 december 1997, Podium, p. 11.

57 *Trouw*, 27 december 1997, Podium, p. 11.

een ambtenaar in functie. In kranten werd gesuggereerd dat dit nieuws gelekt was uit het Amsterdamse korps zelf, met als doel de burgerij te laten weten dat het niet alleen de doorsnee-Amsterdammer in de *zero tolerance*-aanpak bekeurde voor een niet werkend achterlicht. Het korps ontkende overigens zowel het lekken, als een dergelijke ‘politieke’ opzet.

In elk geval werd steeds duidelijker dat het OM, maar ook de politie, steeds meer worstelde met de vraag in hoeverre symbolische acties dienden te worden ondernomen die alleen ingegeven werden door het verlangen naar ‘een goede pers’ en naar het tevreden stellen van ‘de publieke opinie’ na een geschokt vertrouwen in politie, OM en de rechtspraak in het algemeen.

Voor het OM was het besluit van de Amsterdamse rechtbank om het OM inzake de Clickfonds-zaak niet ontvankelijk te verklaren in elk geval een harde klap. Men keerde op zijn schreden terug en het bevestigde De Wijkerslooth in zijn voornemen om het OM te ontdoen van de pr-adviseurs en van de *crimefighters*, en terug te keren naar een orgaan waar ‘de echte juristen’ het voor het zeggen hebben.

19.11 ‘Mediahypes’

Het proces tegen De Hakkelaar werd weliswaar ‘het proces van de eeuw’ en ‘een mediacircus’ genoemd, maar geen ‘mediahype’. Toch zou zo’n zaak wel vallen onder de definitie die dr. Peter Vasterman ervan geeft in zijn proefschrift *Mediahype* uit 2004: ‘Een mediahype is een mediabrede, snel piekende nieuwsgolf die één gebeurtenis als startpunt heeft en die voor het grootste deel het gevolg is van zichzelf versterkende processen bij de nieuwsproductie’.⁵⁸

Waarom worden De Hakkelaar, het Clickfonds, de aanslag op de Twin Towers of de oorlog in Irak géén mediahype genoemd? En waarom publiciteitsgolven als ‘Oude Pekela-kleutermisbruik’, ‘Yolanda-incest’ of ‘Meindert Tjoelker’, die Vasterman heeft onderzocht, wel? We kunnen hier een paar redenen voor aanvoeren. De Hakkelaar en het Clickfonds weken sterk af van het normale, en hadden ook elk iets specifiek nieuws. De Twin Towers of Irak waren voor de hele wereld belangrijk. Voor Nederland ook, dat tenslotte na 9/11 bij de eerste bommelding de landmacht in staat van paraatheid bracht, en in 2003 troepen stuurde naar Irak voor *peacekeeping*. Daarentegen waren gewelddadigheden tegen mensen als Tjoelker en Vaatstra (en al die andere slachtoffers van groepsgeweld, verkrachting, ontvoering en/of moord)

⁵⁸ Vasterman 2004.

betrekkelijke doorsneegevallen die altijd zijn voorgekomen en ook altijd zullen blijven voorkomen.

Het werkelijke verschil ligt in het feit dat soms bepaalde, ogenschijnlijk niet afwijkende gebeurtenissen voor velen ineens symbool staan voor iets veel groters: een grootscheepse bedreiging van de hele bevolking door een kleine groep mensen, of een structurele morele verandering. In de literatuur heet dit een aanval van 'morele paniek'. Het woord 'mediahype' komt in Van Dale uit 1995 nog niet voor, zo nieuw is het. Dat de term sindsdien zo vaak gebruikt wordt, moeten we behalve aan de publicaties van Vasterman, vooral wijten aan het feit dat het bezigen van deze term geen wetenschappelijk oordeel maar een waardeoordeel is. Het is een normatieve term. Alleen mensen die grote mediaopwinding over een gebeurtenis afwijzen, spreken daar in neerbuigende zin over en noemen het daarom een 'mediahype', een opgeblazen toestand over niks. Het gebruik van de term zegt meer over de spreker dan over de gebeurtenis.⁵⁹

Hoe we een 'snel piekende nieuwsgolf' ook noemen, en of de media hier nu wel of niet een doorslaggevende rol in spelen, voor organisaties als het openbaar bestuur, politie en justitie zijn het gebeurtenissen die het eigen imago drastisch kunnen beïnvloeden. Ze vereisen een snelle en doeltreffende crisiscommunicatie. Als deze goed uitpakt, is het een enorme opsteker voor de organisatie; als deze verkeerd uitpakt dan wordt je bedrijfsimago, in de woorden van Eric Stolwijk, tot eind 2004 hoofd voorlichting van het OM, 'zomaar weer een jaar teruggegooid'.⁶⁰

Leidt geslaagde crisiscommunicatie niet zelden tot nonchalance en overmoed de volgende keer, half of geheel mislukte crisiscommunicatie leidt direct tot tijdelijke of structurele wijziging van het voorlichtingsbeleid. De voorlichters van zowel OM als politie beseffen tijdens en na de crisis hoe groot de kloof tussen werkelijkheid en beeldvorming eigenlijk is. Dat gold zowel voor de zaak Tjoelker als voor de zaak Vaatstra, beide in Friesland.

De werkelijke toedracht rond de fatale schoppartij in Leeuwarden in september 1997 was een vechtpartij tussen twee groepen jongeren die 's nachts uit het café kwamen. Er ontstond een vechtpartij met dramatische afloop. Wat sterk bijdroeg aan het verheffen van deze vechtpartij tot een aanval van morele paniek die de mediaspiraal in werking zette, was de oproep van districtschef C. Bangma de dinsdag erop in de *Leeuwarder Courant* dat het zo toch niet langer meer kon, met dat uitgaansgeweld. Hij riep op tot een

59 Beunders 2004.

60 Interview, E. Stolwijk en A.M. van het Erve, 12 november 2003, Den Haag.

stille tocht. Dat was een opmerkelijke oproep, en deze sloeg aan. De dagen erop raakte het hele land in de ban van Tjoelker, die binnen een dag in de media tot held werd omgevormd. Een held die het had aangedurfd op te komen voor het onrecht door een vandaal tot de orde te roepen, een tragische held bovendien daar hij op het punt stond te trouwen. Tijdens de demonstratie op vrijdag in het centrum van Leeuwarden had burgemeester Hayo Apotheker het niet over ‘de verdachte’, maar over ‘de vier daders’ en over hun ‘schande’.⁶¹

Persofficier mr. O. Brouwer zei in 2003 over deze kloof tussen imago en werkelijkheid: ‘We hebben die beeldvorming van de witte duif, de held, nooit meer onze kant opgekregen’.⁶² Daarom was het later, toen het Hof had besloten om de verdachten vrij te laten uit voorlopige hechtenis, onmogelijk voor zijn toenmalige collega, persofficier mr. Michiel Severein, om op het marktplein van Leeuwarden aan het nog altijd woedende publiek en de media uit te leggen waarom tot deze vrijlating was besloten. Het enige wat hij te horen kreeg was: ‘Het is een schande, Tjoelker was een heilige en het zijn vier vanden’. De NOS-verslaggever aan wie Severein het OM-besluit nogmaals probeerde uit te leggen zei, aldus Brouwer, alleen maar: ‘Meneer Severein, het is een mooi verhaal, maar we kunnen er niets mee’. De woede onder de Friezen laaide weer op toen de rechter lagere straffen uitdeelde dan het OM had geëist.⁶³

19.12 *Mediahype en de theorie van de vorige keer*

Ondanks de normatieve lading van het woord ‘mediahype’ ontkomen we er niet aan de term te gebruiken om vlagen van mediaopwinding te beschrijven. Veel politici, commentatoren en ook voorlichters gebruiken de term. Belangrijker: de meeste voorlichters verbazen zich altijd over de grote mate van onvoorspelbaarheid van het uitbreken van een ‘mediahype’. Dat is niet vreemd: ook wetenschappers komen vaak niet ver bij het vinden van de verklaring. Persofficier Brouwer: ‘Een anderhalve maand na de uitspraak in de zaak-Tjoelker had ik een identieke situatie in Grouw. Twee groepen raken in gevecht, met een dodelijk slachtoffer tot gevolg. Daar hebben twee journalisten in de zaal gezeten, niet meer en niet minder. De familie heeft meteen

61 Zie voor een uitvoeriger beschrijving Vasterman 2004 en Beunders 2002.

62 Interview mr. O. Brouwer, 18 juni 2003, Leeuwarden.

63 Interview R. Mulder, hoofdredacteur *Leeuwarder Courant*, 18 juni 2003, Leeuwarden.

tegen de verslaggevers gezegd: 'Alsjeblieft, we willen geen publiciteit à la Tjoelker'. Dit is een zaak geweest die op de zitting anderhalf uur heeft geduurd. De verdachte is veroordeeld voor geweldpleging, de dood tot gevolg hebbende. Hier zat net zoveel dramatiek in en voor het slachtoffer was het net zo vervelend. En toch loopt het totaal anders. En waar het aan ligt? Zeg het eens'.⁶⁴ Als we dat zouden weten, zou het leven voor de voorlichter er een stuk eenvoudiger op worden. Er is namelijk geen strak omlinjende theorie voor te bedenken. Wat we er wel over kunnen zeggen is dat in de spiraalvorming tot een landelijke opwinding de omgevingsfactoren meestal belangrijker zijn dan de relatief onopvallende gebeurtenis zelf. Die omgevingsfactoren kunnen we ook 'de stemming onder het volk' noemen. En die stemming wordt door al het mogelijke beïnvloed, maar zeker ook door de ingenomen houding van diverse betrokken partijen tijdens een vorig, soortgelijk incident.

We zouden dit 'de theorie van de vorige keer' kunnen noemen. In 1996 was in Amsterdam student Joes Kloppenburg doodgeschot, zonder dat dit leidde tot veel ophef. Daarover zal bij menigeen zekere schaamte hebben bestaan. De onthullingen over de unieke moorden van de Belg Marc Dutroux en het ruim op televisie uitgezonden protest ertegen, in de vorm van de ongekend grote Witte Mars, was indrukwekkend. En vlak voor Tjoelker was er sprake van een emotionele uitbarsting in heel de wereld over de plotselinge dood van Lady Diana. De rouwtochten in Brussel en Londen gaven het voorbeeld hoe elders op een gewelddadige dood werd gereageerd. Tot actie oproepende familieleden en/of gezagsdragers kunnen het verzet sterk aanmoedigen. Emotionele besmetting en imitatiegedrag deden de rest.

Gezien de grote onzekerheden die voorlichting tot nu toe kende ingeval van incidenten – niet weten wat de juiste 'mediareactie' zou kunnen zijn – kan men beargumenteren dat organisaties als politie en het OM baat zouden kunnen hebben bij de aanstelling van een massapsycholoog en een maatschappelijke *profiler*. Deze *profiler* kan binnen de organisatie fungeren als radar, als seismograaf van 'het publieke gemoed'. Bij de minste tekenen zou zij moeten kunnen inschatten of de spiraalbeweging wel of niet in werking zal treden, en of er een 'snelle interventiemacht' van de afdeling crisisvoorlichting in actie moet komen om de media en de publieke emoties tijdig in gunstige richting te sturen.

Het OM kreeg er ook in de media van alle kanten van langs. Mede dankzij het feit dat OM-vertegenwoordigers in de media in geen velden of wegen te zien waren om het uit te leggen. Het gevolg van deze afwezigheid

---

64 Interview O. Brouwer, 18 juni 2003.

was volgens tv-recensent Frits Abrahams: ‘Hoe meer de verantwoordelijke autoriteiten terugtreden, hoe groter het speelveld wordt voor de emoties. De televisie speelt daarin een veel actievere rol dan vroeger. Alleen al de publieke omroepen wijdden gisteravond ruim een uur zendtijd aan de zaak-Tjoelker. Er waren shots uit de rechtszaal met die emotionele, maar glasheldere kreten van een man na de voorlezing van het vonnis: ‘Buitengewoon navrant! Een blamage voor de rechtsorde! Een legalisering van geweld!’⁶⁵

Bij zijn afscheid als hoofdofficier van justitie in Leeuwarden zou mr. H.N. Brouwer in 1999 ook ruiterlijk erkennen dat hij de zaak verkeerd had ingeschat. ‘Wij hadden eerder de nuanceringen en relativeringen die uit de dossiers bleken bekend moeten maken. Nu deden we ons verhaal pas op de zitting, maar het scheve beeld was toen al ontstaan’. Dat was de reden waarom het OM zich voornam om het publiek voortaan wel vóór de zitting in te lichten over bepaalde aspecten van de zaak.⁶⁶

19.13 *Lessen en kritiek*

Getergd door alle kritiek in 1997 in media en parlement besloot Docters van Leeuwen zelf van zich af te bijten, in een interview in *de Volkskrant*. Hij gaf toe: de ontwikkeling in de jaren negentig naar steeds grootschaliger aandacht van de media voor strafzaken had de magistraten verrast. ‘We moesten leren hoe dat gaat met megazaken. We moesten wennen aan het publiciteitseffect’.⁶⁷ Om die reden besteedde het OM al meer aandacht aan het in de rechtszaal toelichten van bijvoorbeeld de dagvaarding. En om dezelfde reden was nu besloten alle persofficieren uit te rusten met een mobiele telefoon. Hij kondigde tegelijk aan dat per 1 februari 1998 een nieuwe ‘richtlijn opsporing en vervolging’ van kracht zou worden, die stelde dat het OM vaker actief naar buiten zou treden. Die houding was volgens Docters van Leeuwen ook de opdracht volgens de inmiddels al oude Wet openbaarheid van bestuur (WOB). In de nieuwe richtlijn kwam dan ook te staan: ‘Een overheidsorgaan verschaft burgers uit eigen beweging informatie indien dit in het belang is van een goede en democratische bestuursvoering’.⁶⁸

65 *NRC Handelsblad*, 7 januari 1998, p. 23.

66 *NRC Handelsblad*, 11 mei 1999, p. 2.

67 *de Volkskrant*, 24 januari 1998, Stroom, p. 1.

68 *de Volkskrant*, 24 januari 1998, Stroom, p. 1.

De nieuwe openheid kon rekenen op kritiek van Slachtofferhulp, evenals de Coornhert Liga en de Nederlandse Orde van Advocaten. Secretaris mr. F. Heemskerk: 'Als je veel bombarie maakt over een vangst, en je vermeldt daarbij gegevens die het makkelijker maken om de identiteit van een verdachte te achterhalen, dan is er sprake van leedtoevoeging. De verdachte krijgt een voorschot op de straf die hij soms helemaal niet krijgt opgelegd, omdat hij bijvoorbeeld wordt vrijgesproken. Het OM moet dan ook verduveld goed oppassen dat het achteraf geen hoge schadeclaims aan zijn broek krijgt'.⁶⁹

De hoogste baas van het OM liet in het genoemde interview niet na de kwalijke rol van de media in de rechtspleging te hekelen. Niet alleen in incidentele gevallen, zoals het zich laten gebruiken door advocaten die zo gestolen OM-informatie lieten 'witwassen' voor gebruik in de rechtszaal. Hij bespeurde ook een negatieve verandering over de hele linie sinds de jaren vijftig en zestig, toen er ook rechtszaken waren waar heel Nederland over sprak. 'Het lijkt op het verschil tussen oude en nieuwe Griekse tragedies. De rol van het koor daarin, hier te vergelijken met de journalistiek, was vroeger statisch. De zang maakte deel uit van het decor. In de nieuwe tragedies beweegt het koor. Het neemt zelf deel aan de handelingen. Dat geldt ook voor de journalistiek van vandaag'. Hij voorspelde een verdere 'mediatisering' van het strafproces.⁷⁰

Door schade en schande wijs geworden in de zaak-Tjoelker, liet het OM na de moord op Marianne Vaatstra op 1 mei 1999, toen ook hier de publiciteit zich negatief ontwikkelde, het hoofd voorlichting van het OM in Den Haag 'invliegen' om het OM in Leeuwarden bij te staan. Desondanks zou ook deze zaak weer andere onvoorspelbaarheden laten zien, waarvan de bemoeienis van tv-misdaadverslaggever Peter R. de Vries er een was. Ook deze zaak werd illustratief voor wat er fout kan gaan in de relatie tussen OM en de media.

De moord, na verkrachting, op de jonge vrouw Marianne Vaatstra maakte direct een golf van woedende emoties los in Zwaagwesteinde, in West-Friesland. De omwonenden wezen direct naar het azielzoekerscentrum (AZC), 1500 meter verderop. Daar zou de moordenaar vast en zeker zitten. In het eerste buurtonderzoek leek dit AZC echter niet te zijn opgenomen, wat de woede van de Friezen alleen maar vergrootte. En terecht volgens sommige tv-critici. Het was het gevolg van de politiek-correcte angst voor stigmatisering.

69 *de Volkskrant*, 3 februari 1998, p. 11.

70 *de Volkskrant*, 24 januari 1998, Stroom, p. 1.

ring van allochtonen. 'Dat beeld is nooit meer hersteld', aldus hoofdredacteur Mulder van de *Leeuwarder Courant* in 2003, 'Politie en justitie hebben de zaak-Vaatstra onderschat, er was meer voorlichting nodig geweest'.⁷¹ Pas in juni 2001 werd bekend dat de recherche na een paar dagen wel in het AZC was geweest, en dat van zes verdachten in dat asielzoekerscentrum een DNA-test was afgenomen, maar dat ze onschuldig waren bevonden.

Was het OM zich na 1 mei 1999 bewust van de problemen die rond het AZC zouden kunnen ontstaan? Volgens Brouwer, toen persofficier, was dat zeker het geval. 'We hebben gezegd dat we een breed buurtonderzoek deden en daar valt het AZC ook onder. 'Er is alleen geen enkele aanwijzing om specifiek te gaan kijken', zo is het gezegd'. Hij spreekt tegen dat dit een inschattingsfout was. 'Als we hadden gezegd, we nemen het AZC mee in het onderzoek en we begrijpen jullie onrust, dan had je misschien een bestorming van het AZC gehad. Het ligt in een heel opvliegend gebied. De ME heeft er niet voor niets twee weken paraat gelegen. We hebben intern gezegd: we laten ons niet sturen door zo'n stelletje van 40, 50 schreeuwers'.⁷²

Door deze keuze bleef de kreet: 'Ze pakken niet het AZC aan' weken, maanden lang rondzingen. Net als bij Dutroux en Tjoelker speelde de familie van Marianne Vaatstra een zeer actieve rol om het vuurtje van verontwaardiging levend te houden. Oproepen tot matiging van deze houding kostte de *Leeuwarder Courant* enkele tientallen abonnees.⁷³ Uiteindelijk werd de druk van de publieke opinie, de media en de Haagse politiek zo groot dat de Friese officier van justitie mr. R. De Graaf in 2001 besloot om een naar Istanbul gereisde Irakese asielzoeker te laten arresteren en op zijn DNA te laten onderzoeken. Voor Omroep Fryslân sprak hij over de aanhouding wat onhandige zinnen uit die hierop neerkwamen: 'hij was voor mij geen echte verdachte, maar het publiek vond eeh, dus ik heb het maar gedaan'.

Brouwer: 'Toen hij de quote had gegeven van 'in deze zaak ben ik misschien eerder overgegaan tot aanhouding', hebben ze gekopt in het journaal: 'Justitie houdt onschuldige man aan'. En dit direct doorgesluisd naar Hilversum'.⁷⁴

Misdaadverslaggever Peter R. de Vries dook uiteindelijk in de zaak die al snel een landelijke kwestie was geworden. Maar niet onmiddellijk. De Vries: 'Ik doe nooit een zaak die net een maand oud is. Drie dagen nadat zijn

71 Interview R. Mulder, 18 juni 2003, Leeuwarden.

72 Interview O. Brouwer, 18 juni 2003, Leeuwarden.

73 Interview R. Mulder, 18 juni 2003, Leeuwarden.

74 Interview O. Brouwer, 18 juni 2003, Leeuwarden.

dochter vermoord was, belde Vaatstra al. Ik heb meteen gezegd: “Laat de politie haar werk maar doen, misschien is de zaak over een maand opgelost. Als dat niet zo is, kom dan over een half jaar maar eens terug”.⁷⁵ Dat gebeurde en De Vries spande uiteindelijk namens de familie een kort geding aan tegen het OM waarin geëist werd dat van duizenden in de omgeving het DNA werd onderzocht. Zijn relatie met het OM werd er niet beter op, wat ook bleek op de persconferentie van persofficier Brouwer over dit verzoek. Brouwer: ‘De Vries stelde heel vaak dezelfde vraag. En na een aantal keren wilde ik niet meer antwoorden. Hij liet bovendien vader Vaatstra binnenlopen, dan is het geen persconferentie meer.’⁷⁶ De Vries: ‘Oebele Brouwer heeft een heel selectief geheugen. Hier heb je de band, dan kan je zien dat er weinig is geknipt. Hij had stellige verklaringen waarvan ik zei: dat klopt helemaal niet, want vergelijk het maar eens met die en die zaak. Maar die kende hij helemaal niet. Ja, toen ging hij af. Er is dus geen sprake van manipulatie. De familie Vaatstra is ook helemaal niet door ons meegenomen. Die is nota bene door de parketleiding uitgenodigd om aanwezig te zijn. Kennelijk weet de een niet wat de ander doet.’⁷⁷

De zaak laat zien welk een geduchte concurrent sommige mediajournalisten waren geworden bij de definiëring van de werkelijkheid rond een kwestie, hoezeer de media het OM in het defensief konden dringen, en ook: hoe moeilijk het OM het nog steeds had met het fenomeen televisie. De gevolgen voor de relatie OM-media waren groot: sinds Vaatstra staan er geen zaaksofficieren meer voor de camera. Meer dan weloverwogen beleid zijn het incidenten die zorgen voor koerswijzigingen in de voorlichting.

19.14 Speelbal van de publieke opinie

‘Life is a learning process’. Met deze zin wist een handige Amerikaanse leger-voorlichter zich te redden uit een persconferentie na een even onverwachte als dodelijke aanslag op een VS-basis in het bevriende Saoedi-Arabië. Datzelfde geldt voor voorlichters van justitie. En voor de bijzonder ervaren Brouwer. Die zegt in 2003: ‘Nu wil ik eerst weten wat het item gaat worden, de vormgeving ervan, en wat de kern van de boodschap is. Dat kun je alleen door ervaring leren. Daarom is het zo slecht dat het persofficiërschap erbij

75 Interview P.R. de Vries, 28 augustus 2003, Hilversum.

76 Interview O. Brouwer, 18 juni 2003, Leeuwarden.

77 Interview P.R. de Vries, 28 augustus 2003, Hilversum.

wordt gedaan. Dit werk zou je zeker zes jaar moeten doen'.⁷⁸ Hij geeft een voorbeeld hoe het óók kan: de zaak van de bewaakster die in de Marweigevangenis door een tbs-er werd doodgestoken met een guts. Om publieke vragen te voorkomen – hoe komt een tbs-er aan een guts? – koos hij voor het snel en actief naar buiten brengen van de toedracht. 'Als je snel alles vertelt, is het ook snel weer over. Maar de privacy van deze verdachte is wel opgeofferd vanwege dit maatschappelijke belang'.

Deze drie, toevallig Friese, zaken – Tjoelker, Vaatstra en Marwei – laten zien hoezeer 'de publieke opinie' een rol is gaan spelen en hoeveel moeilijker het hierdoor is geworden voor het OM aan het voorlichtingsfront. Soms is de verstrekte informatie te gebrekkig (Tjoelker), dan weer onhandig geformuleerd of onvolledig (Vaatstra). En wanneer de voorlichting snel en accuraat te noemen is, zoals in Marwei, gaat dit ten koste van de privacy van de verdachte. Het gevaar, in de woorden van hoofdredacteur R. Mulder, dat 'de rechtspraak de speelbal wordt van de publieke opinie' dreigde inderdaad.

Ook justitiespecialist mr. F. Kuitenbrouwer waarschuwde hiervoor naar aanleiding van de opgepakte maar onschuldige Vaatstra-verdachte: 'Publiciteit is echter een gevaarlijke danspartner voor vrouwe Justitia, want zij kan ook met haar op de loop gaan'. De paradox wordt des te beklemmender, gezien het feit dat het OM, van oudsher de spil in het strafproces, steeds meer macht krijgt. Immers, na en door de IRT werd het gezag van het OM over de politie versterkt. Intern werd het OM een gestroomlijnde, centraal aangestuurde organisatie. Kuitenbrouwer signaleerde ook een onmiskenbare trend in de wetgeving om de positie van het OM tegenover de (onderzoeks)rechter te versterken. Bijvoorbeeld inzake huiszoekingen, telefoontaps of het doorzoeken van computerbestanden.

Tegelijkertijd kondigde na Vaatstra minister van Justitie mr. B. Korthals aan dat het OM 'omgevingsgericht' dient te zijn, dus meer naar de samenleving moet luisteren. Een voorbeeld hiervan is de invoering van de mogelijkheid voor slachtoffers of nabestaanden om een *second opinion* aan te vragen als de officier van justitie hun zaak afblaast. En op het spreekrecht van slachtoffers of nabestaanden in de rechtszaal drong Slachtofferhulp al jaren aan. Dit voorstel zou in 2004 door het parlement worden goedgekeurd. 'Omgevingsgerichtheid vergroot ook de kwetsbaarheid van een justitieel onderzoek voor een hype die zich ontplooit in de publieke opinie', aldus Kuitenbrouwer. 'De moderne officier van justitie moet een rechte rug hebben'.⁷⁹

78 Interview O. Brouwer, 18 juni 2003, Leeuwarden.

79 *NRC Handelsblad*, 22 juni 2001, p. 3.

19.15 OM weer ‘op slot’, nieuwe kritiek

Sinds 1999 kenmerkt het OM zich tot op heden, wat betreft voorlichting en imago, door aanhoudende incidenten en grote mediaopwinding enerzijds en steeds terughoudender voorlichting naar de media over ‘gewone’ zaken anderzijds. Daarbij is het streven naar een grotere greep op de politie sterk gegroeid – zowel ten aanzien van de politiewoordvoering als de taken van de politie zelf. Dit streven naar dominantie over de politie zou in 2004 tot een openlijk conflict komen toen de Groningse en de Amsterdamse korpschef via de kranten *De Wijkerslooth* aanvielen nadat deze in het OM-tijdschrift *Opportuun* had geschreven zijn vraagtekens te zetten bij de nieuwe prioriteitstelling – tegenhouden – van de politie.

Wat betreft de mediavorlichting zouden het na 1999 incidenten zijn die het OM tot wijziging in het mediabeleid brachten. De meest in het oog springende hiervan werd gevormd door de uitlatingen van prins Bernhard toen deze aangaf de boete te willen betalen voor de door het OM vervolgte Albert Heijn-medewerkers die een winkeldief te hardhandig zouden hebben aangehouden.

Toen *De Wijkerslooth* in oktober 1999 zijn maidenspeech hield op een congres over strafrecht en media in Utrecht toonde hij zich er voorstander van dat het OM in geruchtmakende zaken meer opening van zaken zou geven. Dat had de zaak-Tjoelker geleerd. Hij citeerde een illustere ambtgenoot, wijlen mr. G. Langemeijer, die ooit adviseerde het uiterste risico te nemen bij het schenken van vertrouwen aan de pers. ‘Nemen wij het uiterste risico dat verantwoord is? Ik aarzel of wij voldoen aan die norm’, aldus de nieuwe P-G.⁸⁰

Goed anderhalf jaar later kwam er een heel ander geluid uit Den Haag. *De Wijkerslooth* liet in juli 2001 weten dat het OM zich veel terughoudender zou gaan opstellen. De opgegeven reden: de Amsterdamse rechtbank bekritiseerde in juni 2001 de voorbarige informatievoorziening door het OM over verdachten in de Clickfondszaak, en verklaarde onder andere daarom het OM niet ontvankelijk. *De Wijkerslooth* vond het mediabeleid in deze zaak ‘ongelukkig’. Met als gevolg dat politie en OM voortaan niet meer mochten initiëren dat er camera’s aanwezig zouden zijn bij arrestaties, zoals in die Clickfondszaak. Minister van Justitie Korthals herhaalde naar aanleiding van de zaak-Vaatstra dat hij de mogelijkheid van een publicatieverbod

80 *Trouw*, 22 oktober 1999, p. 4; *Het Parool*, 22 oktober 1999, p. 3.

door advocaten en media bij lopende strafzaken onderzocht.⁸¹ De Wijkerslooth achtte zo'n onderzoek een slecht idee.⁸²

Deze uitlatingen accentueerden de moeizame relatie tussen het OM en de media. Enerzijds moet het OM de privacy van de verdachte zo veel mogelijk beschermen. Anderzijds moet het OM soms wel informatie verschaffen om mogelijke speculaties van de media en het publiek te voorkomen. Dat leidt bij het OM tot constante belangenafweging rond specifieke zaken. De verdachten en advocaten zelf zijn immers niet te beroerd om in de media hun zegje te doen of te lekken uit bepaalde strafdossiers. Die scheve situatie leidde tot eenzijdige berichtgeving. *De Volkskrant* noemde de terughoudendheid met informatie van het OM over verdachten, tot de rechter de rechtmatigheid ervan heeft vastgesteld, in een commentaar een 'wijs' besluit. 'Zo'n houding is geen persbreidel, maar erkenning van het aloude beginsel van de onschuldpresumptie: iemand is pas schuldig als de rechter dat vindt'.⁸³

Toen de inhoud van de nieuwe richtlijn Voorlichting begin 2002 bekend werd, was er van begrip in mediakringen geen sprake meer. De Nederlandse Vereniging van Journalisten (NVJ) sloeg alarm. De bond wilde snel praten met de minister van Justitie omdat men vreesde dat de persvrijheid in het geding zou komen. De media zouden, aldus de conceptrichtlijn, pas in een laat stadium worden ingelicht over aanhoudingen en strafonderzoeken. De Wijkerslooth liet weten dat er niet aan die nieuwe richtlijnen getornd zou worden. 'Justitie en politie moeten volgens hem op slot, vanwege een verwachte toename aan schadevergoedingen. Die zouden worden ingediend door verdachten die in de publiciteit komen, maar later ten onrechte blijken te zijn gearresteerd', aldus *Trouw*.⁸⁴ De OM-topman verwachtte een toename van claims, omdat in september 2001 een nieuwe wet in werking was getreden die de privacy van de burgers beter beschermde: de Wet bescherming persoonsgegevens (WBP). De invoering van de WBP had wel enige restrictieve wijzingen van de WOB tot gevolg.

Felle kritiek uitte de voorzitter van het Nederlands Genootschap van Hoofdredacteurs, *Volkskrant*-hoofdredacteur Pieter Broertjes, op de nieuwe informatieregels. Hij signaleerde de dreigende 'terugkeer naar de oude oestercultuur'.⁸⁵ In de oude situatie konden persoonsgegevens soms wél worden verstrekt als politie of OM daar enig eigen of algemeen belang in zagen. Als

81 *Het Parool*, 9 juli 2001, p. 3.

82 Interview J.L. de Wijkerslooth, 26 januari 2004, Den Haag.

83 *de Volkskrant*, 10 juli 2001, Forum Hoofdartikel, p. 7.

84 *Trouw*, 2 maart 2002, p. 4.

85 *de Volkskrant*, 2 maart 2003, Forum, p. 9.

de journalist informatie wilde, moesten opsporingsbelang en privacybelang worden afgewogen tegen het belang van de vrije nieuwsgaring. Nu persoonsgegevens geheel buiten de WOB geplaatst werden, was er van belangenafweging geen sprake meer. Broertjes vermoedde dat het OM wel blij was met dit spreekverbod. 'Wie niets zegt, kan ook niets fout zeggen en kan ook geen claims aan de broek krijgen wegens beschadiging van personen door vroegtijdige, voorbarige of onware publiciteit'. Hij noemde het besluit opnieuw een bewijs van de moeizame relatie tussen OM en media. 'Hij past in het klimaat waarin de overheid bezig is de regie over openbaarheid, over berichtgeving naar zich toe te trekken. Hij past in de praktijk van inbeslagname van journalistiek materiaal, zoals tv-opnamen en foto's, van het opvragen van printgegevens van telefooncontacten tussen journalisten en personen die justitiële aandacht genieten'.

Als Justitie en OM de richtlijn strikt zouden gaan toepassen, zou er 'een onaanvaardbare situatie' ontstaan, aldus Broertjes: 'De *Aanwijzing* belemmert de media in het vervullen van een plicht, de waakhond van de samenleving te zijn. Een verborgen rechtsstaat is geen rechtsstaat'.⁸⁶ Niet alleen de voorzitter van 'de media' uitte felle kritiek: ook de politie was tegen deze nieuwe richtlijn. Zij was van mening dat het algemeen belang zwaarder weegt dan de belangen van justitie. De Raad van Hoofdcommissarissen liet direct weten dat mensen het recht hebben te weten wie er is aangehouden en waarom.⁸⁷

Belangwekkend is het opinieartikel dat mr. U. van de Pol, lid van het College Bescherming Persoonsgegevens, schreef in reactie op de nieuwe Richtlijn van De Wijckerslooth. Het OM stelde ten onrechte dat persoonsgegevens van verdachten niet langer aan de media zouden mogen worden afgegaan. Een dergelijk verbod staat niet in de wet. 'De *Aanwijzing* die het OM heeft opgesteld is gebaseerd op een onjuiste uitleg van deze wettelijke bepalingen en leidt daardoor tot een onaanvaardbare verstoring van de balans tussen openbaarheid en privacybescherming in strafzaken'.⁸⁸

Wat zegt het OM in die richtlijn? 'Waar ten aanzien van de persvoorlichting op basis van de WOB eerst een belangenafweging plaatsvond, kan deze niet meer plaatsvinden ten aanzien van strafrechtelijke persoonsgegevens. Het is het OM en de politie verboden om deze gegevens te vertrekken wanneer deze verstrekking kan leiden tot de identificatie van de persoon. Daarbij moet rekening worden gehouden met het feit dat een journalist over

86 *de Volkskrant*, 2 maart 2003, Forum, p. 9.

87 *Trouw*, 2 maart 2002, p. 4.

88 *de Volkskrant*, 9 maart 2002, Forum, p. 9.

veel meer bronnen beschikt en dat die bronnen, gecombineerd met de door het OM of de politie verstrekte informatie, kunnen leiden tot identificatie'. Dat algemene verbod bestaat dus niet, aldus Van de Pol. Voor de politie geldt immers niet de WOB, maar de Wet politieregisters als wettelijk kader voor de verstrekking uit politieregisters. En deze wet zegt dat de politie gegevens aan pers of publiek mag verstrekken als dat voor een goede uitvoering van de politietaak nodig is. De vraag is dus niet of de politie informatie mag verschaffen, maar welke.

Van de Pol vroeg zich af of de beleidsomslag van het OM niet vooral was ingegeven door het groeiend aantal schadeclaims dat het OM verwacht, en door de strafzaken waarin de ontvankelijkheid van het OM ter discussie wordt gesteld vanwege de voorafgaande publiciteit. Deze vooruitzichten rechtvaardigen een grotere zorgvuldigheid, maar zij vormen 'geen rechtvaardiging om dan maar onder het aanroepen van de privacybescherming de voorlichting aan pers en publiek te staken', aldus Van de Pol.⁸⁹

19.16 OM zoekt zelf weer de publiciteit: Pim Fortuyn en prins Bernhard

Het OM was zelf de eerste die, twee maanden later, een andere belangenafweging maakt bij het verstrekken van persoonsgegevens. Maar het was ook niet de minste zaak die hiertoe de aanleiding vormde: de moord op Pim Fortuyn op 6 mei 2002. Anderhalf uur nadat de politicus was vermoord, deelden de woordvoerders van politie en justitie mee dat de aangehouden verdachte een *blanke* man was van rond de dertig. Hiermee wilde men, te midden van de opgewonden sfeer in het land, voorkomen dat de woede over de moord zich kon keren tegen moslims of allochtonen in het algemeen, groepen waarover Fortuyn zich zo kritisch had uitgelaten tijdens de verkiezingscampagne. Het OM verdedigt het geven van deze informatie met het argument dat het woord 'blanke' niet kan leiden tot de identificatie van de verdachte en dat de Aanwijzing erop is gericht dat te voorkomen.⁹⁰

De grote en emotionele nasleep van de moord noopte 'politiek Den Haag' ertoe de pro-formazitting semi-live uit te zenden op televisie. Landelijk gezien was dit geen primeur, want regionaal was RTV-Oost de NOS voorgegaan bij het *live* uitzenden van de veroordeling in april van dat jaar van de directeuren van de ontplofte vuurwerkfabriek S.E. Fireworks in Enschede.

⁸⁹ *de Volkskrant*, 9 maart 2002, Forum, p. 9.

⁹⁰ E. Stolwijk, brief aan E.R. Muller, 4 augustus 2004.

Er werd rond deze tv-registratie van de eerste zittingsdag niets aan het toeval overgelaten. Met de NOS was contractueel vastgelegd dat van de aanwezige personen alleen de officier van justitie en de rechters mochten worden gefilmd.

Er was een precieze mediastrategie uitgestippeld voor het proces. Officier van justitie mr. Koos Plooy liet zich portretteren – in interviews en *life style*-portretten – als ‘de aanklager’: menselijk, maar degelijk, precies en zakelijk. Het OM besepte dat het te riskant zou zijn als tegenover de bekende advocaten van Van der Graaf, mr. Britta Böhler en mr. Stijn Franken, die ook in menige krant en tv-programma optraden, een onbekende aanklager de arena zou betreden, hoezeer hij zijn sporen ook had verdiend als *crimefighter*.

Er zou kritiek komen op de keuze van de rechters als bevooroordeeld, er zou grote kritiek komen op de uitspraak, maar de lof was unaniem over de wijze waarop Plooy zijn requisitoir had opgebouwd en verwoord. Over zijn eis, levenslang, verschilden de meningen: aanhangers van Fortuyn riepen hoera, tegenstanders vonden de eis veel te hoog voor een enkelvoudige moord, ook al was het een politieke moord. Hoe dan ook, na de uitspraak in maart 2003 kon het OM terugzien op een geslaagde handelwijze. Technisch-juridisch, maar ook ten aanzien van de media en de burger.

Het zou opnieuw een ogenschijnlijk futiele zaak worden die het OM later in paniek bracht, en tot bezinning noopte over nadelen van de strakke voorlichtingsrichtlijnen. Op 30 oktober 2002 kwam *De Telegraaf* met het bericht dat prins Bernhard woedend was over de vervolging door justitie van twee Amsterdamse medewerkers van Albert Heijn die een overvaller hadden overmeesterd. In een telefoongesprek met de hoofdredactie van die krant liet hij weten bereid te zijn een eventuele boete voor het tweetal te betalen. ‘Ik ben echt kwaad’, aldus de prins. ‘Ik vind het schandalig wat hier gebeurt. Dat mag u publiceren, want iedereen mag weten hoe ik hierover denk’. Hij wilde niet uitsluiten dat de twee supermarktmedewerkers te veel geweld hadden gebruikt. ‘Ik weet natuurlijk ook wel dat bepaalde dingen niet mogen, maar aan de andere kant zeg ik ‘Goed zo, goed zo’. Ik vind het fantastisch wat deze mannen hebben gedaan’.⁹¹

De uitlatingen van prins Bernhard plaatsten het OM voor de noodzaak over te gaan tot acute crisiscommunicatie. Die crisiscommunicatie kwam bij deze zaak niet direct op gang, ongetwijfeld ook door het staatsrechtelijke aspect van de politieke verantwoordelijkheid voor de uitspraken van prins Bernard. Toen die communicatie dagen later alsnog werd ingezet, mislukte die. Tegen die tijd was de beeldvorming nauwelijks meer terug te draaien.

⁹¹ *De Telegraaf*, 30 oktober 2002, p. 1.

In de zaak-Van der G. was het besluit om over te gaan tot een proactief mediabeleid niet zo moeilijk uit te voeren. Anne-Marie van het Erve, van de afdeling Voorlichting van het OM: 'We vroegen het *NOS Journaal* of we niet af en toe eens iets konden duiden. We zagen al die advocaten in lange colonnes voorbij trekken over het scherm, en vonden dat tegengas nodig was. Dat is aardig gelukt. En we hebben de website direct interactief gemaakt. We zeiden: mensen, kom met vragen want we kunnen ons voorstellen dat... Nou, dat hebben we geweten, we kregen in één week 350 vragen extra. Toen zaten we met onze handen in het haar. Maar goed, we hebben toen alle verloven ingetrokken en met z'n allen vragen zitten beantwoorden'.⁹² 'Met z'n allen' betekent bij het college van P-G's in Den Haag overigens twee persvoorlichters en één publieksvoorlichter die ook de website erbij doet.

Na de prins Bernhard-zaak drong het besef door dat er bij grote zaken en bij onverwachte zaken veel meer uitgelegd zou moeten worden aan het publiek. Er werd een persplan gemaakt. Hoofd OM-voorlichting E. Stolwijk: 'Dat is *getriggered* door de AH-zaak. We hadden best een goed verhaal, we hadden alleen de makke dat *De Telegraaf* het niet wilde publiceren. Dat kwam ze gewoon niet uit. Misschien ook omdat we niet snel genoeg reageerden. Er was intern een discussie gaande over wat we er nou mee moesten. En toen was de publieke discussie al zo gedraaid dat we er niks meer aan konden verhelpen. Het beeld was: er waren een paar helden en die worden nog vervolgd ook. Toen kwam prins Bernhard er ook nog eens overheen.' Het OM was echt het debiele jongetje van Nederland.⁹³

19.17 Van reactief naar proactief

Wederom door schade en schande wijs geworden besloot het OM meer 'de boer op te gaan'. Officieren van justitie worden tegenwoordig aangemoedigd om lezingen te geven in het land en deel te nemen aan publieke discussies. Voor de media is een soort snelle interventiemacht opgezet, een *perspool* van acht of negen ervaren OM-ers 'die nog meer dan nu de persofficieren hun woordje kunnen doen'.⁹⁴ Een zaaksofficier of een persofficier van het parket waar een media-aandacht trekkende zaak speelt, mag van het OM niet voor de tv. Stolwijk: 'Zo'n parket weet er dan te veel van. Als er nu iets is, halen we iemand uit die *perspool* van bovenregionale officieren en sturen hem naar de

92 Interview Eric Stolwijk en Anne-Marie van het Erve, 12 november 2003, Den Haag.

93 Idem.

94 Idem.

studio. En die tilt de discussie dan uit boven het incident – zoals die AH-zaak – naar het algemene vraagstuk van het eigenhandig optreden. Bijvoorbeeld toen een agent op het Amsterdamse Mercatorplein die man van Marokkaanse origine doodschoot, hoorden wij dat in *Nova* de advocaat Meijerink zou komen praten over het onderzoek van de Rijksrecherche. We kennen hem, dus die man zou wel weer gaan vertellen hoe onafhankelijk maar-niet-heus die Rijksrecherche is. Toen hebben we *Nova* gebeld, dat we iemand wilden leveren om met Meijerink in discussie te gaan, en stuurden de rijksrechercheofficier mr. Paul Vrielink. We zijn dus van reactief naar proactief gegaan’.

De Wijkerslooth gaf er publiekelijk zijn zegen aan, in het huisorgaan *Opportuun*, eind 2002. Volgens hem was de nieuwste richtlijn Voorlichting Opsporing en Vervolgning door de voorlichters van politie en justitie verkeerd begrepen. Te vaak, betoogde hij, kiezen justitie en politie nu voor de Pavlov-reactie als ze vragen krijgen over strafzaken. Ze hullen zich dan in totale zwijgzaamheid, uit angst de opsporing te belemmeren. ‘Algehele radiostilte keert zich op de lange duur tegen ons. Mensen denken dan al gauw dat er te weinig aan opsporing wordt gedaan en dat versterkt de gevoelens van onveiligheid. Het OM moet veel scheutiger worden met informatie, als het maar niet gaat strooien met persoonlijke gegevens van verdachten’.⁹⁵

Het mediabeleid is sinds deze koerswijziging verscherpt twee richtingen opgegaan. De kennis van journalisten over het OM wordt verbeterd door middel van gratis cursussen, en deze zijn volgens deelnemers een groot succes.⁹⁶ De kennis van het publiek wordt vergroot via de website en via optredens in de media.

Stolwijk: ‘Het OM hoeft echt niet zo bekend te worden als McDonald’s, maar we moeten wel uitleggen wat we doen. Het gaat ons erom dat het beeld van het OM en de belangen waar we voor staan, in elk geval zo’n goede naam hebben dat we ons werk kunnen doen. Wij merken gewoon dat zodra het publicitair slecht gaat en we krassen krijgen, dat de speelruimte van het OM kleiner wordt. Als de kritiek het land doorgiert, dan merken politieagenten dat op straat, officieren op de zitting. Dan is de acceptatie van wat het OM doet kleiner. De rechtsstaat bestaat ook bij de gratie van het publiek vertrouwen. Mensen hoeven niet precies te weten wat rechters en officieren doen, als ze maar een beeld hebben dat wat er gebeurt, goed is. Dat het geen achterkamertjespolitiek of klassenjustitie is. Als er zich weer een affaire voor-

95 *Het Parool*, 31 januari 2003, p. 3.

96 Gebaseerd op OM-cursus bij Postdoctorale Opleiding Journalistiek, Erasmus Universiteit, maart 2004.

doet, dan is je hele imago naar de maan; dan word je zomaar weer een jaar teruggegooid'.⁹⁷

Deze nieuwe mediapolitiek heeft haar grenzen. Niet alleen blijft de Aanwijzing van 2002 gewoon van kracht (tot 2007), het OM bepaalt zelf wanneer het informatie wil geven of actief de publiciteit opzoekt. Overwogen werd of het inzetten van 'een bekend gezicht' niet een extra pr-middel kon zijn. Het vinden van zo'n gezicht viel niet mee, onder andere omdat zo'n ondergeschikte persoon het instituut van het OM te veel zou verpersoonlijken. Veel officieren willen helemaal niet in de publiciteit, en 'een Klaas Wilting' wil het OM zelf niet. Vandaar dat De Wijkerslooth, na vier jaar in functie te zijn geweest, in 2003 besloot zelf die rol op zich te nemen. In dat jaar kwamen kijkers en lezers hem overal tegen, in het tv-programma *Buitenhof*, in *Nova*, in *Opzij*, in *de Volkskrant*, in *NRC Handelsblad*, kortom met name in 'de betere media'.

Stolwijk in november 2003: 'En nu zijn we verder dan ooit. Maar we zijn er nog niet. En het wordt er niet makkelijker op. De samenleving wordt steeds meer gedomineerd door beelden en steeds minder door hoe het echt zit. Misschien is dat wel Amerikaans. Het wordt voor ons steeds moeilijker om een genuanceerd beeld neer te zetten. Dat probleem loopt van de media tot aan de politiek. Want ook daar worden op basis van een krantenverhaal Kamervragen gesteld. En als er een beeld is neergezet, dan heb je wel een verrekt krachtig beeld nodig om dat te veranderen. Onze boodschap is te genuanceerd om een krachtig tegenbeeld neer te kunnen zetten. Nu proberen we het dus maar heel váák te doen.' In B&W snel iemand neerzetten die vertelt dat je niet voor elke klap 'voor het hekje' komt. Daar moet je heel snel en creatief mee bezig zijn. Gewoon vaak en veel pluggen.⁹⁸

Dat je ook té snel de media kunt opzoeken om je boodschap 'te pluggen', ondervond De Wijkerslooth eind 2003 toen hij veel kritiek kreeg op zijn mediaoptreden waar hij uitleg gaf over een incident in Irak waarbij een Nederlandse soldaat tijdens een plundering een Irakees onrechtmatig zou hebben doodgeschoten. Nog voor de zaak voor de rechter-commissaris was geweest of het eigen onderzoek was afgerond, legde De Wijkerslooth zijn vermoedens bij *Nova* op tafel: het betrof dood door schuld dan wel moord.⁹⁹ Hiermee wekte hij de woede op van de militaire vakbonden en diverse media, zoals *De Telegraaf*.

97 Interview E. Stolwijk en A.M. van het Erve, 12 november 2003, Den Haag.

98 Idem.

99 *Nova*, 5 januari 2004.

Ook in de Tweede Kamer werd alom kritiek geuit op dit voorbarige en dus ‘ongepaste’ mediaoptreden. Gevoegd bij de interne kritiek op De Wijkerslooths regenteske houding en op zijn besluit geen kroongetuigen in te schakelen om de bedreigers van *crimefighter* mr. K. Plooy in de kraag te kunnen vatten, ontstond in de media het beeld dat de OM-top niet bereid was zijn eigen mensen in het veld te beschermen tegen criminelen en de Nederlandse militairen het gebruik van wapens wilde ontzeggen. ‘De Wijkerslooth en zijn imagoprobleem’, zo vatte de invloedrijke Telegraaf-commentator Kees Lunshof dit beeld samen.¹⁰⁰ Met de kritiek op op het OM van de *outgoing* korpschef J. Kuiper en *coming man* in Amsterdam, drs. B. Welten, leek in de lente van 2004 de aloude strijd van ‘Amsterdam’ tegen ‘Den Haag’ weer even op te laaien. Met wederom de media als wapen. De minister van Binnenlandse Zaken moest er aan te pas komen om de zaak te sussen.¹⁰¹ In 2005 werd De Wijkerslooth opgevolgd door mr. H.N. Brouwer.

19.18 De mening van journalisten over het OM

Het oordeel in journalistieke kring over het voorlichtingsbeleid en de relatie tot het OM verschilt. Hoe verder van Den Haag verwijderd, hoe beter het oordeel lijkt te zijn, zo blijkt uit ons onderzoek. Misschien komt dit omdat de hoofdrolspelers in de kring van media, justitie en politie elkaar – als de notabelen van een provinciestad – vaker ontmoeten dan in de Randstad. ‘De contacten met justitie lopen al jaren behoorlijk goed’, aldus R. Mulder van de *Leeuwarder Courant*.¹⁰² Hetzelfde geluid is elders in ‘de provincie’ te horen, maar ook bij enkele grootstedelijke kranten als het *Utrechts Nieuwsblad*.¹⁰³

Echter, uit de door ons gevoerde gesprekken met journalisten blijkt het eindoordeel over het OM negatief. Onder veel gesprekspartners wordt geklaagd over de toenemende centralisering, bureaucratisering, onbereikbaarheid en onbegrip. Bas Haan, onderzoeksjournalist bij *Netwerk*: ‘Je merkt de laatste tijd dat persofficieren onder grotere druk staan van de publieke opinie. Die druk voel je ook in de communicatie met het OM.’¹⁰⁴

100 *De Telegraaf*, 2 maart 2004, p. 7.

101 *NRC Handelsblad*, 22 maart 2004, 25 maart 2004, 26 maart 2004, 27 maart 2004, 1 april 2004.

102 Interview R. Mulder, 18 juni 2003, Leeuwarden.

103 Interview R. van Zanten, 4 juni 2003, Utrecht.

104 Interview B. Haan, 14 oktober 2003, Rotterdam.

‘Bij het OM is het erg verambtelijk de laatste jaren’, zegt Peter R. de Vries. ‘Daardoor is het verslechterd. Mensen durven geen verantwoordelijkheid meer te nemen. Woordvoerders zijn marionetten van bovenaf geworden. Dat heeft toch een wat verlamdende werking. Men wil alles professionaliseren. Er worden afdelingen voorlichting opgericht en allerlei mensen van buiten aangetrokken. Die hebben in mijn ogen een enorme kennisachterstand. En weinig kennis van het verleden. Soms denk ik wel eens dat ik eerder hen moet voorlichten dan dat ze mij iets kunnen vertellen. En als je een persofficier, die dat er vaak bij doet, belt, dan krijg je te horen: ‘Nee, die is op zitting/cursus/atv’. Vaak zit je ook al 20 minuten in de wacht bij de telefooncentrale. Wij worden er hier af en toe gek van!’¹⁰⁵

Onderzoeksjournalist Jos Slats van KRO's *Reporter* deelt deze mening. ‘Als je de afdeling voorlichting belt, is de persofficier er niet. Die is daar niet voor vrijgesteld, en draait ook gewoon strafzaken. Dat hebben ze nu ondervangen door bij elk parket voorlichters aan te stellen. Geen OvJ's, gewone mensen. Zo'n persvoorlichter moet negen van de tien keer de vraag voorleggen aan de persofficier. Dan word je een paar dagen later teruggebeld door die voorlichter, en krijg je het antwoord van de persofficier. Maar een vraag is vaak aanleiding voor een volgende vraag. Daar heeft die parketvoorlichter dan weer geen antwoord op. Het is zo'n logge, trage bedoening geworden'. De kans is volgens Slats groot dat er in de tussentijd ook met Den Haag is gebeld. ‘Als ik ergens in het land een persofficier bel, dan word ik soms teruggebeld door de persofficier van het parket-generaal. Daaraan merk je dat gepoogd wordt de autonomie van de parketten door centrale sturing te vervangen’.¹⁰⁶

‘Het werken met persofficiëren en persrechters is vaak een drama’, zegt Harm Taselaar, hoofdredacteur van het *RTL Nieuws*. ‘Het OM wil wel een persbericht sturen, maar wil niet voor de camera. Ja zeg, we leven niet meer in pinkeltjesland. Een persbericht van het OM is nu uniform voor alle media. Dat is hooghartigheid én amateurisme. Ze doen alsof het nog 1960 is. Die P-G's moeten eens een weekje meedraaien bij ons, de dynamiek voelen. Ik vind dat je in de rechtszaal te allen tijde moet kunnen draaien. Het is nu per rechtbank en geval verschillend of je er mag filmen of niet. Politie en justitie houden er veel te weinig rekening mee dat mensen zich voor 80% baseren op wat ze zien. Ze moeten gewoon voor de camera zeggen waar het over gaat’.¹⁰⁷

105 Interview P.R. de Vries, 28 augustus 2003, Hilversum.

106 Interview J. Slats, 28 oktober 2003, Rotterdam.

107 Interview H. Taselaar, 16 juni 2003, Hilversum.

Peter R. de Vries: 'Verkrampd zijn ze. Een voorbeeld. Ik ga een uur uitzending besteden aan een oude, onopgeloste zaak. Ik fax het OM met het verzoek om een telefoonnummer dat we aan het einde kunnen laten zien. Dan hebben er toch anderhalf miljoen mensen gekeken: in de bajas is de kijkdichtheid 100%. Dan heb ik graag een nummer waar mensen met hun tips naar toe kunnen. Maar dat krijg ik dan niet. Men hangt in postkantoren en op politiebureaus wel formulieren op met 'Beloning' en 'Inlichtingen gevraagd'. En dan wordt me gezegd dat de opsporing via televisie alleen verloopt via *Opsporing Verzocht*. Als ik dan vraag of dat programma nog aandacht zal schenken aan deze oude zaak, is het antwoord ontkennend. Dat geeft de verkramptheid aan van het opsporings- en justitieapparaat'.¹⁰⁸

Voormalig misdaadjournalist bij *Het Parool*, Bart Middelburg, zegt hetzelfde in sterkere bewoordingen: 'Politie en justitie hebben de media nooit echt nodig gehad bij de opsporing. De rol van de media in dit opzicht was al heel klein. En die is nu nog kleiner geworden. Nu zijn er hekken om politie en justitie gezet, en dat is erg. Heel erg. Het 'mond dicht' is tot in alle gelegingen doorgedrongen, tot de simpelste officier en rechercheur'.¹⁰⁹

Sommige journalisten steken ook de hand in eigen boezem. Televisie en de kranten hebben de tijd niet meer om dingen na te gaan of uit te zoeken. Daar maakt de advocatuur dankbaar gebruik van. Eén stuk uit een strafdosier is gewoon een snoeihard feit, want er staat een stempel van justitie op. En als je dat laat lekken, is dat een nieuwsverhaal. Maar het trekt het verhaal natuurlijk helemaal uit zijn context, in het voordeel van de advocatuur'.¹¹⁰

Peter R. de Vries relateert dit voordeel. 'Het OM probeert vaak het beeld te scheppen van die handige advocaten die veel meer mogelijkheden hebben tegenover het OM, dat daar vrij machteloos tegenover staat. Maar de werkelijkheid bij serieuze zaken is dat advocaten pas op het laatste moment ingeschakeld worden. Vaak pas wanneer het OM al een jaar of langer aan een zaak heeft gewerkt met een rechteam van 90 mensen. Ze hebben dan al allerlei bankgeheimen doorgelicht, documenten gelicht, telefoons afgeluisterd enzovoort. En ze hebben dan een flinke voorsprong. Dan beklagen ze zich dat die ene advocaat met hooguit één assistent iets gaat roepen. Een advocaat is vaak nauwelijks partij'.¹¹¹

108 Interview P.R. de Vries, 28 augustus 2003, Hilversum.

109 Interview B. Middelburg, 24 juli 2003, Amsterdam.

110 Interview B. Haan, 14 oktober 2003, Rotterdam.

111 Interview P.R. de Vries, 28 augustus 2003, Hilversum.

Niet alleen journalisten en advocaten hebben last van gebrek aan tijd of mankracht, ook de rechterlijke macht. ‘De rechter doet door tijdgebrek steeds minder aan waarheidsvinding’, aldus Hans Moll van *NRC Handelsblad*. ‘Al die telefoontaps die de officier van justitie aandraagt. In dit digitale tijdperk kun je nauwelijks nog de echtheid ervan bewijzen. Maar niemand die er meer over zeurt’.¹¹² Slats voegt hieraan toe: ‘Tijdens de zaak zelf worden stukken voorgehouden, bijvoorbeeld zes meter dossier over telefoontaps. Dan zegt de rechter: dat hebben we allemaal gelezen, dus dat gaan we niet allemaal behandelen. Als journalist weet je dan helemaal niet waar het over gaat. En achteraf kom je er ook niet achter. Zo kon ik een keer niet bij een rechtszaak zijn. De verdachte was veroordeeld, er was geen hoger beroep aange tekend, en de zaak was dus afgedaan. Bel ik het OM of ik de stukken mocht inzien. Het antwoord was dat de openbaarheid zich beperkte tot de rechtszaak, en dat ze de stukken niet mochten geven’.¹¹³

Achteraf meer over een zaak te weten te komen valt ook al niet mee, aldus Bas Haan. ‘Met rechters kun je achteraf rustig praten over hun zaak. Alles *off the record*, maar daar zijn rechters toe bereid. Officieren nauwelijks. Dat is ook wel begrijpelijk, omdat ze publiekelijk onder enorme druk staan’.¹¹⁴ Haan draagt het OM wel een oplossing aan om de onwetendheid bij het publiek te verminderen. Die onwetendheid is zijns inziens niet echt het gevolg van de slechte bereikbaarheid van de persofficier van justitie. ‘Dat zit hem ergens anders in. Politie en justitie zijn partijen in het conflict. De enige die een beetje boven de partijen staat, is de rechter. En noem mij één bekende zegsman van de rechtspraak in Nederland. Bert van Delden van de Raad van de Rechtspraak, die kent niemand. Zo iemand zou actiever voorlichting moeten geven. Om het publiek meer bekend te maken met de werking van het justitiesysteem in Nederland. Of om uit te leggen waarom justitie af en toe iemand vrij moet laten. Of waarom de politie die verkrachting van dat meisje niet grootscheeps kan aanpakken omdat ze met duizend drugszaken zitten – al die dingen dus waar mensen woedend om worden – daarvoor zou je juist van die hoogste onafhankelijke instantie, de rechtbank, eens wat meer informatie moeten krijgen.’

---

¹¹² Interview H. Moll, 19 februari 2004, Amsterdam.

¹¹³ Interview J. Slats, 28 oktober 2003, Rotterdam.

¹¹⁴ Interview B. Haan, 14 oktober 2003, Rotterdam.

19.19 Conclusies

Het Openbaar Ministerie heeft sinds het aantreden van de eerste ‘super-PG’ in 1995 een lange, en vaak kronkelige weg afgelegd met betrekking tot het mediabeleid. De ‘weg van de media’ zat vol onverwachte hobbels en kuilen die vaak te hoog of te diep waren om het vehikel van het eigen beleid en imago er ongeschonden overheen te chaufferen. Het OM werd in de afgelopen tien jaar geconfronteerd met een bijna exponentieel toenemende belangstelling voor criminaliteit en strafzaken van het publiek, en met een al bijna even exponentieel toenemend aantal tv-programma’s en journalisten die zich – meer incidenteel dan structureel – met criminaliteit bezighouden.

Op de alom als veel te pover gekenschetste kennis van het OM en het strafrecht bij journalisten op te vijzelen, is het OM sinds een paar jaar bezig met een grote inhaalmanoeuvre door middel van bijscholing via gratis cursussen. Ook levert men cursussen voor speciale doelgroepen, zoals SBS-journalisten, bij wie de snelheid van de zwaailichtjournalistiek vaak groter was dan de juridische kennis. Deze cursussen worden zeer gewaardeerd. Ook de digitale informatievoorziening aan het publiek is sterk toegenomen. Op de sites *openbaarministerie.nl* en *om.nl* wordt een selectie van requisitoirs geplaatst (net zoals *rechtspraak.nl* dat doet met sommige rechterlijke uitspraken). De OM-site beantwoordt ook publieksvragen, soms zelfs (semi-)live, zoals na de moord op Fortuyn.

De geschreven pers en audiovisuele media worden nog altijd zeer verschillend behandeld. De wereld van justitie is van oudsher de wereld van ‘de kwaliteitskranten’ en pas sinds een jaar of tien ook van enkele kwalitatief hoogstaand geachte actualiteitenrubrieken op de televisie, het *NOS Journaal* en *RTL Nieuws, Netwerk, Nova* en *Buitenhof* op zondag. Dit is de tv-wereld waarin de top van het OM en justitie zich enigszins thuis lijkt te voelen, en waar men, als het niet anders kan, verantwoording wil afleggen. Dat is een hele vooruitgang. De overige tv-programma’s, zoals talk-shows en zeker de programma’s van de commerciële omroepen – zoals *Hart van Nederland* waarin criminaliteit elke avond aan de orde komt – lijken niet op veel aandacht van het OM te kunnen rekenen. Wel zijn de verschillende persofficieren welkome gasten in de programma’s van deze omroepen.

Al die tientallen kleine en grote rechtszaken, kleine en grote incidenten die in de afgelopen tien jaar voor grote mediaopwinding zorgden overziend is de ‘score’ van het OM niet erg best te noemen, terwijl 90 procent van de zaken natuurlijk gewoon goed verloopt. Het zat publicitair meestal in de hoek waar de klappen vielen. Het is dan ook de vraag waarom het tot 2002, 2003 moest duren voordat de crisiscommunicatie ten aanzien van vooral de media

radio en televisie steviger ter hand werd genomen. Eén reden lijkt de traditionele afkeer van dat moeilijke massamedium televisie te zijn. Het alziende oog van de televisie staat haaks op de beslotenheid van de rechtszaal, die de Nederlandse rechtspraak nog altijd kenmerkt. Ook al is de tv al meer dan een halve eeuw onder ons, en de commerciële televisie al weer vijftien jaar.

Deze afkeer mag zijn redenen hebben, het getuigt niettemin van een groot en misplaatst conservatisme. Sommige staande of zittende magistraten vertelden De Vries zelfs nog in 2002 nog nooit van zijn programma te hebben gehoord. Het is illustratief voor de trage en terughoudende manier waarop het OM en de zittende magistratuur erkennen dat we inmiddels in een mediamaatschappij leven.

Waar het OM beter in slaagde was het centraliseren van de mediavorlichting, en het terugdringen van de autonomie van de parketten op dit punt. Het accent in het beleid werd verlegd naar de meer juridische, magistratelijke manier van opereren. Dit leidde tot een zwijgcultuur die in 2003 ook binnen de eigen organisatie verzet begon op te roepen. Er waren echter nog maar weinigen die ook hardop protest durfden aan te tekenen tegen het toenemende top-downbeleid van de voorzitter van het College van Procureurs-Generaal in Den Haag. Uitzondering daarop was de ooit gevierde *crimefighter* Fred Teeven: 'Wie wat wil worden binnen het OM, zegt niets meer hardop. Zo diep zijn we al gezakt'.¹¹⁵

In de kring van gerenommeerde journalisten die zich toeleggen op criminaliteit en justitie is de mening over het OM allesbehalve gunstig. Sterker, slechts een enkeling zegt uit eigen beweging iets gunstigs.

Welke gevolgen heeft de toenemende terughoudendheid in de reguliere persvoorlichting gehad voor de media, en voor het grote publiek? Hierover kunnen we niet anders dan somber zijn. Ook al is het OM op sommige punten niet de enige organisatie die verwijten gemaakt kan worden. Ook de media zelf gaan niet vrijuit. Ten eerste hebben de NVJ en het Genootschap van Hoofdredacteuren zelf in 1990 besloten uit het overlegorgaan met justitie en politie te stappen uit onvrede met de nieuwe richtlijnen over persvoorlichting. Die breuk is veel later hersteld. Maar meer dan één keer per jaar gebeurt het niet.

Ten tweede hebben 'de media' nooit enige bereidheid getoond om in overweging te nemen of het, gezien het explosief toenemende aantal media, niet raadzaam was om in sommige gevallen te kiezen voor 'pools' van journalisten om bepaalde rechtszaken bij te wonen: van een neiging tot zelfregu-

---

¹¹⁵ NRC Handelsblad, 12 juli 2003, Z, p. 23/24.

lering was weinig te bespeuren. De media slaagden er dus niet in om tot een gezamenlijke opstelling te komen in wat voor zaak ook. Ondanks het feit dat ze hierover wel steeds meer klachten kregen, of het nu de politieperskaart betrof of inbeslagneming van journalistiek materiaal.

Ten derde legde de journalistiek zich wat betreft de privacy van verdachten in de jaren negentig in toenemende mate een zelfcensuur op die nagenoeg overeenkwam met de richtlijnen daarover. Privacy werd door steeds meer kranten en andere media als een groot goed beschouwd, ook als het verdachten betrof. De komst van de multiculturele samenleving versterkte bij menig regionale of landelijke kwaliteitskrant de al veel langer bestaande tendens om schaarser te worden met achternamen en gegevens over misdrijf, verdachte en slachtoffer, ja, om sowieso minder aandacht te besteden aan alledaagse criminaliteit. Dit gebeurde ongetwijfeld ook om zich te onderscheiden van ‘massakrant’ *De Telegraaf*. De angst voor stigmatisering van allochtonen woog zwaarder dan de overtuiging dat openheid doorgaans het beste middel is om zaken te analyseren en te bespreken.

Nagenoeg alle gesprekspartners waren van mening dat het ‘tegenwoordig allemaal om beeldvorming’ gaat. En bijna allemaal – behalve Pollo de Pimentel, de schrijver/producer van hitprogramma’s als *Baantjer* zelf¹¹⁶ – dichten televisie en Amerikaanse tv-series over politie en justitie een fenomenale kracht toe bij de verdraaiing en vertekening van de werkelijkheid. Dat geldt voor Docters van Leeuwen, maar ook voor Peter R. de Vries. De Vries: ‘Als je het aantal moorden bekijkt in de afgelopen dertig jaar, dan zit daar helemaal niet zo’n stijgende lijn in. In liquidaties ook niet. Ik herinner me nog goed dat er dertig jaar geleden in Amsterdam allemaal Chinese moorden waren. De meest verschrikkelijke kindermoorden werden toen gepleegd. De publiciteit ging er toen anders mee om’.¹¹⁷

De kloof tussen de televisiewerkelijkheid en de werkelijkheid op straat mag dan uitermate groot zijn geworden als het gaat om de misdaad en misdadbestrijding en structureel in het nadeel van het OM uitvallen, er zijn slechts weinigen die weten hoe ‘de televisiewerkelijkheid’ in de huidige commerciële *high tech*-samenleving met zijn grenzeloze hoeveelheid communicatiemiddelen bestreden kan worden. Waar instanties en media wel greep op hebben is de manier waarop ze zelf voorlichting geven en de werkelijkheid weergeven. Wie kan bewijzen dat de journalist van *NRC Handelsblad* Hans Moll géén gelijk had toen hij in een gesprek stelde dat de kloof tussen de werkelijkheid op de Nederlandse straten en de almaar terughoudender

116 Interview P. de Pimentel, juni 2003, Amsterdam.

117 Interview Peter R. de Vries, 28 augustus 2003, Hilversum.

manier waarop over daders en slachtoffers werd bericht in de meeste Nederlandse kranten onder vele burgers het gevoel moet hebben versterkt dat ze niet serieus werden genomen. Moll illustreert dit als volgt. Begin 2002 wilde zijn krant een verkiezingspecial maken over de sfeer in wijken in het land. Tientallen redacteuren werden naar alle windstreken gestuurd. En kwamen lichtelijk geschokt terug. Overal hadden ze bijna hetzelfde verhaal gehoord: ‘Ze moeten wat doen aan de criminaliteit, en aan al die vreemdelingen’. Hier botsten de wereld van justitie, en ook de wereld van de kwaliteitsmedia, hard op de werkelijkheid van *De Telegraaf* en het *Hart van Nederland*.

De wijze waarop het OM zich in de voorlichting wilde houden aan de strengst mogelijke uitleg van de nieuwe privacywetgeving, en de angst voor deuken bij rechtszaken en voor schadeclaims, lijken in politiek opzicht een averechts gevolg te hebben gehad.

De vraag is of de kwaliteit van de reguliere voorlichting van het OM aan de media de toch al groeiende tendens van incidentenjournalistiek en mediahypes niet eerder structureel versterkt dan verzwakt. Naast alle andere factoren die hierop van invloed zijn, moet gevreesd worden dat het antwoord bevestigend is.

Last but not least, de concurrentie met de politie is de afgelopen tien jaar voor het OM een belangrijk motief geweest bij het opstellen van het media-beleid. Diverse malen liet het OM, en ook justitie, openlijk weten dat het noodzaak was ‘actie’ te ondernemen, omdat anders de politie te veel eer zou opstrijken. In de woorden van Sorgdrager: ‘Zij boeken de successen’. Terugblikkend liet Docters van Leeuwen in 2003 weten dat hij destijds de politie alle ruimte gunde in de media. ‘Korpschefs mogen hun mening ventileren, dat moet zelfs. Ze moeten vragen stellen als: waarom doet de Marokkaanse gemeenschap er niets aan? En al zingt het ene vogeltje iets anders dan het andere, dat kan me niet schelen. Stel nou dat ze allemaal hun mond zouden houden! Ze hebben grote macht, zij zitten op de plek om dingen te zien of niet te zien. Zij zijn de eersten om in te grijpen. Het ergste wat ons kan overkomen is dat overal grijze muizen zitten’.¹¹⁸

19.20 Toevoeging herfst 2006 door auteurs

In de loop van 2005 en 2006 is er in de driehoeksverhouding OM-Politie-Media een zekere verbetering te constateren geweest, althans op enige pun-

¹¹⁸ Interview A. Docters van Leeuwen, 19 juni 2003, Amsterdam.

ten. De oorlog in Irak, en de aanwezigheid van Nederlandse troepen aldaar, vergrootte de spanning in de wereld verder, en de gevolgen hiervan bleven ook in het inmiddels multicultureel geworden Nederland niet uit, zeker ook niet voor Justitie en het OM. De grote beroering in de politiek en de maatschappij als gevolg van de dreiging van terroristische aanslagen, en ook daadwerkelijke aanslagen, zoals op Theo van Gogh, zetten de hele maatschappij onder spanning, zich concentrerend rond de kloof tussen de minderheden en diverse culturen en religies, christendom en islam voorop. Toch kan worden gezegd dat, hoezeer de media dankzij de verdere verspreiding en versnelling van de communicatiemiddelen – internet, sms, podcast, phonecam e.d. – opnieuw moeilijker beheersbaar zijn geworden voor overheden zoals OM en politie, het OM in bijvoorbeeld de zaak-Van Gogh samen met politie en korpsbeheerder snel en effectief heeft opgetreden.

In het kader van de terrorismebestrijding was de rol van de media – de videoboodschappen, de rol van de advocaten – niet veel minder lastig dan voorheen. Misschien wel minder lastig dan de trage voortgang van de verandering in de wetgeving op het terrein van de terrorismebestrijding, vervolging en bewijsvoering in de rechtszaal.

Een nieuw fenomeen in de media was de opkomst van de ‘celebrities’ die zich plotseling gingen opwerpen als ‘ridders der gerechtigheid’ en hun, ook via de media verkregen roem, inzetten om het OM te bestrijden in een bepaalde zaak waarin het OM in hun ogen een totaal verkeerde schachts had gereden of aan het rijden was. Voorbeelden waren de opiniepeiler Maurice de Hond inzake de Deventer Moordzaak en schrijver Maarten 't Hart inzake de als seriemoordenaar veroordeelde Lucia de B.

Zij haakten hiermee in op enkele, uiteindelijk, openlijk door het OM zelf toegegeven fouten inzake opsporing en vervolging in publicitair grote en gevoelige zaken, zoals de Schiedamse Parkmoord. Dat het OM, inmiddels onder leiding van mr. H. Brouwer, een onderzoek had laten uitvoeren, was het gevolg van een koerswijziging sinds het vertrek van zijn voorganger De Wijkerslooth. Brouwer's opvatting leek te zijn: meer openheid, eerder toegeven dat het OM ook fouten kan maken, want meer dan 90 procent van de zaken gaat goed, en dat voorkomt dat het OM te veel de kop van Jut blijft.

Deze nieuwe koers zette zich ook door in het formuleren van een nieuwe Aanwijzing inzake de voorlichting Opsporing en Vervolging, die ook noodzakelijk was daar de oude aanwijzing in augustus 2006 afliep. De leidraad bij de besprekingen over deze nieuwe Aanwijzing (ingangsdatum begin 2007) was: meer vrijheid van handelen voor zowel de politie als het OM bij het informeren van de burgerij en de media, om meer dan één

reden. De politie is vaak beter geïnformeerd over sommige zaken, en soms is het ook goed dat de politie sommige zaken zelf meldt, ook uit operationele overwegingen. Soms moet het OM ook voordat een zaak wordt voorgeleid aan de rechter-commissaris, of op de zitting komt, meer informatie aan de media/burgerij geven, om onrust in de maatschappij of verkeerde beeldvorming te voorkomen of recht te zetten (al dan niet gecreëerd door half of helemaal verkeerd geïnformeerde journalisten of manipulatief opererende partijen zoals advocaten, daders of familieleden of wie ook).

Hoe deze voorgenomen vergroting van de 'mediavrijheid' voor het OM, en de politie, zal uitpakken is afwachten. Het zal in elk geval een verdere professionalisering vereisen, met behoud van de wettelijke spelregels, en ook zonder de grenzen van het ethische handelen uit het oog te verliezen.